

ГРАМАДСКІЯ ІДЭАЛЫ
Ў БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ
І СУЧАСНАЙ РЭАЛЬНАСЦІ

КАМУНІКАТ.БЕ

Рыгор Грудніцкі
(Наваполацк)

Уладзімір Глушакоў
(Мінск)

Мікалай Рыбко
(Мінск)

Эдуард Дубянецкі
(Мінск)

Уладзімір Агіевіч
(Мінск)

Мікалай Грынчык
(Мінск)

Марыя Бяспалая
(Мінск)

Уладзімір Трамбіцкі
(Мінск)

Алесь Шпакоўскі
(Мінск)

Рыгор Грудніцкі (Наваполацк)

САЦЫЯЛЬНА-ЯДНАЛЬНАЯ ФУНКЦЫЯ НАЦЫЯНАЛЬнай ІДЭІ

Грамадская супольнасць — не натоўп, часова аб'яднаны выпадковай мэтай. Гэта складаная цэласнасць, адзінства, якое забяспечваецца перапляценнем як аб'ектыўных, так і суб'ектыўных чыннікаў, сярод якіх не апошняе месца належыць нацыянальнай ідэі. Менавіта нацыянальная ідэя, устойлівасць яе функцыянавання, глыбіня пранікнення ў народную свядомасць задаюць пераважны тып грамадскіх сувязей, формы самаўяўлення і самаразумення, спосаб і характар усведамлення сваёй «іншасці». Гэта значыць, што нацыянальная ідэя задае спецыфічнасць бачання свайго месца «ў свеце і ў людзях». Найперш нацыянальная ідэя ўзвышае да стану свядомасці адчуванне сваёй адметнасці. Тое, што ў этнічных групах толькі адчуваецца як рэакцыя на «чужых» ды «іншых», у нацыянальнай групе паўстае як асэнсаванне і разуменне ўласнай аднасці. Інакш кажучы, этнічная група адно «перажывае» сябе, і гэтак перажыванне ёсць толькі рэакцыя на «чужых», што жывуць па суседству. У гэтых перажываннях «сваё» — гэта рэфлекс адлюстравання «чужога». Сваё — гэта звычайнае і звыклае, простае і натуральнае, што кожную хвіліну ёсць маё і са мной. Яно сваё не таму, што створана мною, а таму, што адвеку належала мне і адсутнічала ў чужога. Сваё — бо нязменнае, па-за часам, але ў прасторы, бо прывязвае мяне да «майго-другога», да гэгага месца, робіць мяне «тутэйшым».

Адзінства «тутэйшых» не культывуецца свядомай і мэтанакіраванай дзейнасцю, хутчэй яно спантанна-інтуітыўнае. Гэтае адзінства падтрымліваецца традыцыяй. Да яго характарыстыкі больш пасуе тэрмін «звычайны». Гэта «звычайнае адзінства». Яно не ёсць вынік інтэнцыйных намаганняў, а дасягаецца спантаннай рэгуляцыяй праз уздзеянне на індывіда «звыклага» асяроддзя («маё месца») і бліжэйшага канкрэтнага атачэння («мае сваякі»). Уласнае ўяўленне этнічнай групы аб самой сабе ёсць толькі негатыўны адбітак вобраза «чужакоў». Апошні аспект важна падкрэсліць: усё не сваё ёсць чужое. І ўсякая пагроза свайму — гэта пагроза адвечнаму і належнаму, гэта сусветная катастрофа. Але і наадварот: пагроза чужомаму мацуе сваё, стварае для яго спрыяльныя ўмовы існавання, захоўвае «натуральны» лад жыцця. Гэта значае, што ва ўяўленнях сацыяльных груп, якія не дасягнулі нацыянальнага адзінства і нацыянальнай свядомасці, пераважае адчуванне адметнасці, непадобнасці, самотнасці, памежнай формай якіх ёсць супрацьпастаўленне «свой — чужы».

Тоеснась этнічнай групы, зразумела, не зводзіцца да гісторыі рода, але грунтоўна абумоўлена радавой традыцыяй. Менавіта праз традыцыю перадаюцца ў пакаленнях групавыя нормы і каштоўнасці. Наследаванне гэтых нормаў і каштоўнасцей адбываецца непасрэдна, у назіранні, ва ўзаемадзеянні са «сваімі-іншымі». А гэта абмяжоўвае свядомасць этнічнай групы, надае ёй лакальны характар. Гэтая свядомасць «не-гістарычная» і негістарычная прынцыпова. Яна не дасягае самасвядомасці.

Існаванне этнічнай супольнасці ёсць «быццё-ў-знешнасці», ідэнтычнасць якога задаецца наяўнасцю «варожага-чужога».

Зусім іншы характар мае жыццё нацыі. Асаблівасці нацыянальнага жыцця найбольш поўна выяўляюцца ў грамадскай свядомасці і ў культурнай спадчыне. Адразу неабходна заўважыць, што гэтыя асаблівасці зусім не азначаюць супрацьпастаўленасці, «несумяшчальнасці» нацыі і этнічнай групы. На маю думку, гэта адрозненні найперш «узроўневыя», у іх пераважае не адмаўленне, а «зняцце», не супрацьпастаўленне, а пераасэнсаванне і перастварэнне.

Як і свядомасць этнічнай групы, нацыянальная свядомасць мае лакальны характар. Больш таго, нацыянальная свядомасць узвышаецца да сцвярджэння сваёй «велічы». Іншымі словамі, адметнасць, непадабенства ў нацыянальнай свядомасці дасягаюць свайго завяршэння. Але калі для этнічнай групы з яе свядомасцю гэта мяжа, за якую яна не пераходзіць, то асэнсаванне сваёй «іншасці» для свядомасці нацыянальнай — толькі пачатак, першы крок на шляху самапазнання і самаразумеання. Гэтая адметнасць выяўляецца праз інтэнсійную скіраванасць свядомасці на асэнсаванне характару і зместу агульных для супольнасці каштоўнасцей, традыцый і нормаў. Калі этнічная свядомасць успрымае гэтыя каштоўнасці як «дадзенае сваё» і толькі, то нацыянальная свядомасць ставіць пытанне аб паходжанні гэтых каштоўнасцей. Этнічная група толькі спажывае «дадзенае сваё», і спажывае заўжды як абавязковае і нават табуіраванае.

Нацыянальная ж супольнасць не толькі, а дакладней — не столькі спажывае традыцыю, колькі свядома і мэтанакіравана гэтую традыцыю культывуе і трансфармуе ў адпаведнасці з асэнсаванымі зменамі ўласнага вобраза. Таму нацыянальная адметнасць — гэта не рэфлексіўны адбітак «чужога», а ўласны, свядома створаны і асэнсаваны вобраз як вынік культуратворчай дзейнасці нацыі. І таму свае каштоўнасці яна ўспрымае не толькі і выключна як сваю адрозненасць, сваю «веліч», але і як гістарычна абмежаваны і культурна дэтэрмінаваны даробак. Гэты даробак, свядома створаны, аформлены і акультураны, пераадоляе этнічную лакальнасць і культывуе свядомае разуменне агульнага лёсу як з пункту гледжання мінулага, так і з пазіцыі будучыні. Тэарэтычнай асновай гэтага даробку, яго рацыянальным пачаткам ёсць нацыянальная ідэя.

Нацыянальная ідэя, такім чынам, надае гістарычнасць жыццю народа. Этнічную лакальнасць яна ўключае ў больш шырокую культурную сферу,

якая ахоплівае аднолькава і ўнутраныя, і знешнія ўмовы існавання супольнасці. Усведамленне гістарычнасці нацыянальнага жыцця вядзе ў перспектыве да разумення еднасці з іншымі. Іншы ўжо не чужы і, тым больш, — не вораг, а толькі «іншы». Ён мае свой гістарычны лёс, свае мэты, традыцыі, звычаі — усё як у мяне, у нас.

Нацыянальная ідэя не раз'ядноўвае людзей, а злучае іх. Праз нацыянальную ідэю, праз гістарычнасць свайго лёсу мы пачынаем разумець гістарычнасць лёсу іншых народаў, гістарычнасць агульначалавечага лёсу. Нацыянальная ідэя праз усведамленне нашай культурнай еднасці ўключае нас у культурны кантэкст іншых народаў, ствараючы ўмовы функцыянавання агульначалавечай культуры. Як індывід уключаецца ў свядомае жыццё народа праз авалоданне досведам бацькоў і засваенне сямейных традыцый і звычаяў, так і асобны народ дасягае жыцця агульначалавечага праз засваенне свайго культурнага даробку.

Усведамленне нацыяй свайй гістарычнай і культурнай абмежаванасці і дэ-тэрмінаванасці, аб якой гаворка ішла вышэй, вымагае да высновы, што ўласны культурны даробак — гэта ўсяго толькі частка агульначалавечага працэсу, імгненне сусветнай гісторыі і культуры. І адначасова фарміруецца перакананасць у тым, што існаванне чалавецтва — гэта жыццё асобных народаў у яго гістарычнай еднасці і перспектыве. Таму няма «горшых» і «лепшых», «старэйшых» і «малодшых», а імкненне адных да агрэсіі ці дамінавання над іншымі — злачыннае. Няма такіх абставін або такіх мэтаў, якія б апраўдалі абмежаванне, а тым больш — пазбаўленне права нацыі на існаванне паводле ўласнага досведу.

Зразумела, гэта не азначае, што ўзвышэнне этнічных груп да ўзроўню нацыянальнай еднасці, свядомасці і фарміравання нацыянальнай ідэі непазбежна і аўтаматычна вядзе да пераадолення адчужэння і напружанасці ва ўзаемаадносінах паміж супольнасцямі. Па-першае, таму што пачуццё ўласнай адметнасці ўзмацняецца як традыцый, так і асаблівасцямі арганізацыі калектыўнага жыцця ў данацыянальных супольнасцях. А ў пэўнай ступені гэтае пачуццё падтрымліваецца і ўзмацняецца нават фізіялагічнымі ды прыроднымі чыннікамі. Па-другое, таму што нацыянальныя супольнасці існуюць у межах і ў кантэксце палітычнай сістэмы, прынцыпы існавання і функцыянавання якой не супадаюць з максімамі нацыянальнага жыцця. У выніку гэтага палітычныя супярэчнасці паміж дзяржавамі часта набываюць адценне нацыянальных супярэчнасцей паміж народамі. Штучна выкліканыя і свядома падтрыманыя на ідэалагічна-палітычным узроўні, гэтыя супярэчнасці могуць перарасці ў адкрыты шавінізм і нават расізм. Фашызм і бальшавізм — яскравае таму пацвярджэнне. Гэтакага ж кшталту і сучасная ідэя панславізму: у яе аснове ляжыць больш ці менш прыхаваная ідэя адметнасці і абранасці славянства, а гэта і ёсць шавінізм.

Але менавіта на ўзроўні нацыянальнай еднасці ўпершыню ўзнікаюць перадумовы пераадолення рознасці паміж народамі і фарміравання агуль-

началавечага адзінства. Працэс гэты не аўтаматычны, ён патрабуе настойлівай, паслядоўнай і сістэматычнай культурывацыі. Гэта — культуратворчы працэс, у якім толькі і пераадоўляеца ўлада прымусу і ўсталёўваеца ўлада нормы: звычайнай, прававой, маральнай і г. д. А ўсялякае імкненне дзяржавы ці дамінуючай супольнасці наваздаць свае законы і традыцыі іншым прыводзіць да ўзмацнення адчужанасці. Тады і высвятляецца, што і агульная гісторыя, і геаграфічная блізкасць — зусім недастатковыя ўмовы цывілізаваных узаемаадносін і існавання нарматыўных супольнасцей, што падставай такога існавання ёсць аўтаномія. Пад аўтаноміяй жа трэба разумець не абсалютную незалежнасць, не самаізаляцыю, а толькі магчымасць жыць паводле ўласнага гістарычнага досведу.

Але яшчэ ў большай ступені гэтая інтэгратыўная функцыя нацыянальнай ідэі выяўляецца ва ўнутраным жыцці супольнасці. Сфарміраваная і асэнсаваная нацыянальная ідэя з'яўляецца асноўным і надзейным сродкам ідэнтыфікацыі супольнасці і адначасова самаідэнтыфікацыі асобы. Праз нацыянальную ідэю індывід усведамляе сваю калектыўную існасць. Дзякуючы гэтай асобныя індывіды і разрозненыя групы злучаюцца ў супольнасць. Па-першае, яны асэнсоўваюць сваё адзінства, а па-другое, усведамляюць агульнасць свайго лёсу.

А праз вобраз агульнага гістарычнага лёсу нацыянальная ідэя аб'ядноўвае намаганні індывідаў і груп, надае ім характар агульнанацыянальнай культуратворчай дзейнасці. Аб'яднаная нацыянальнай ідэяй супольнасць стварае інтэграваную сукупнасць сістэматызаваных і ўзаемаўзгодненых канцэпцый, якія пэўным чынам і ў пэўных схемах уяўленняў ахопліваюць рэчаіснасць яе існавання ва ўсёй яе разнастайнасці.

Менавіта ў межах гэтай рэчаіснасці і на падставе інтэграванай сістэмы ўяўленняў вызначаюцца сутнасныя фундаментальныя мэты нацыянальнага жыцця. Існаванне нацыі набывае не толькі асэнсаванне, але і накіраванасць, мэтазгоднасць. Сфарміраваныя і асэнсаваныя фундаментальныя мэты кансалідуюць сілы нацыі, ствараючы псіхалагічныя і культуралагічныя перадумовы дзейнасці. Пры гэтым дзейнасць і супольнасці, і яе членаў вызваляецца ад стыхійнасці і спантаннасці і набывае свядомы, паслядоўны і інтэнцыйны характар. А гэта, у сваю чаргу, стварае сацыякультурныя перадумовы творчай канструктыўнай актыўнасці, надае членам супольнасці здольнасць, жаданне і гатоўнасць дзейнічаць у імя агульных мэтаў. Нацыянальная ідэя, такім чынам, выступае як падмурак, як духоўная аснова рэфармавання грамадства. Ігнараванне нацыянальных мэтаў запавольвае, а то і выключае паспяховае рэалізацыю мэтаў палітычных, эканамічных і іншых, бо пераарыентуе імкненні нацыі ў сферу чужых інтарэсаў, на пошукі неадэкватных мэтаў, штучных задач.

Нарэшце нацыянальная ідэя надае нацыі рашучасці ў дасягненні і абароне сваіх свабод і правоў. І памылкова лічыць, што абарона і ўмацаванне сваіх пра-

воў адначасова абмяжоўвае і ўшчамляе правы і інтарэсы іншых. Бо права — з’ява двухбаковая. Гэта не толькі валоданне правам, але і абавязак яго выконваць і паважаць. І абавязак гэты агульны: ад індывіда да дзяржавы. Калі гэтага няма, то няма і права.

Таму калі мы адстойваем «нацыянальныя правы», то гэтым ужо заяўляем сваё жаданне і сваю гатоўнасць паважаць нацыянальныя правы іншых. Разлічваць на павагу да сябе можна толькі тады, калі ты паважаеш іншых. І інакш быць не можа. І толькі гэта ёсць перадумова станаўлення, развіцця і функцыянавання грамадства, сапраўды заснаванага на прававых нормах, г. зн. прававога грамадства.

КАМУНІКАТ.ORG

Владимир Глушаков (Минск)

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: МОДЕЛИ И ИДЕАЛЫ

Геополитический потенциал Беларуси будет проанализирован с позиции оценки имеющихся ресурсов и возможности их использования при различных подходах к построению модели социально-экономической системы.

Основными ресурсами для республики в сложившихся условиях выступают: время, интеллектуальный и культурный материал, природные ресурсы и преимущества геополитического положения как центра основных наземных коммуникаций в Европе. Перечисленные именно в такой последовательности, они отражают приоритетность их использования государством и всеми субъектами хозяйствования.

В настоящее время в общественном сознании, а также среди субъектов, оказывающих на него наибольшее влияние, доминируют две *взаимоисключающие* и уже *поэтому не реализуемые* социокультурные модели возможного развития Беларуси на перспективу. Их идеологи, носители и сочувствующие составляют, как показывают данные социологических опросов, большинство населения, находящегося в позиции электоральной активности. Они взаимно компенсируют, а точнее сказать, нейтрализуют политические устремления друг друга, направленные на практическую реализацию своих социальных ожиданий.

К первой группе относятся идеологи левых политических сил со своими партиями и организациями, так называемые народно-патриотические силы Беларуси, бывшая номенклатура, значительная часть госчиновников и людей пенсионного возраста. Учитывая, что только пенсионеры составляют более 27% и около 40% голосующего электората, эта группа, при организационной поддержке со стороны государства и его монополии на СМИ, вполне может реализовать свой девиз «назад к социализму!» в преддверии выборов в высшие органы государственной власти и управления.

Ко второй группе относятся идеологи оппозиционных партий, общественных организаций и движений со своими сторонниками, а также значительное число учащейся молодёжи, которой удалось в конце 80-х – начале 90-х гг. узнать и почувствовать некоторые проявления демократии, характерные для открытого общества. Сужение сферы свободы, последовавшее за этим, толкает её на радикальный по форме и не вполне осознаваемый по содержанию

выбор в пользу таких манящих своей броской рекламной выразительностью западных ценностей. И если первая группа не приемлет нового по определению, будучи «вечно вчерашними», то вторая, поддерживаемая примерно 20–25% электората, зовёт всех вперёд, *разыгрывая* лозунг «Запад нам поможет!». Но реалии далеки от обеих этих крайностей уже хотя бы в силу того, что в Европе наступил период последнего, я надеюсь, передела сфер влияния между великими державами.

Сегодня в центре Европы сложилась геополитическая ситуация, которую весьма точно охарактеризовал чешский философ М. Кундера. «Что такое Средняя Европа? — пишет он. — Зона находящихся между Германией и Россией малых наций. . . Малая — это такая нация, существование которой в любой момент может зависнуть на волоске, которая может исчезнуть и знает это. Французы, русские и англичане не задают себе вопроса, уцелеет ли их нация. Средняя Европа, отчизна малых наций, создала собственное мировоззрение, основанное на глубоком недоверии к истории. . . Неотделимые от истории всей Европы и не могущие без неё жить, они, жертвы и аутсайдеры, стали словно оборотной стороной этой истории. Оригинальность и мудрость их культур вытекает из полного разочарования в историческом опыте»¹. Но именно исторический опыт побуждает нас вспомнить, что в силу различных обстоятельств Беларуси не суждено было выполнить своего предназначения — стать *постоянным «культурным контактёром»* между Востоком и Западом, что возможно и целесообразно осуществить ныне. Но об этом чуть позже. Сейчас же отмечу лишь, что оставшиеся 30–35% дезориентированных наших сограждан, а также часть пенсионеров, которых всё труднее и труднее социально защитить в условиях углубляющегося системного кризиса, представляют ту никем не контролируемую «критическую массу», от выбора которой во многом будет зависеть направленность дальнейшего развития республики.

Таким образом, времени как никем и ничем не возобновляемого ресурса у нас очень мало, учитывая положение с имеющимися ныне в республике политическими организациями групп населения. Но именно *времени* будет не хватать любой власти, которая вынуждена будет, рано или поздно, пойти на радикальные социально-экономические реформы с целью выхода из кризиса.

Вторым из рассматриваемых ресурсов является интеллектуальный потенциал, который быстро уменьшается. За последние семь лет число сотрудников АН Беларуси уменьшилось почти на 60%. Вузы ежегодно покидают 10–12% лучших представителей профессорско-преподавательского состава. В числе почти 70 тысяч ежегодных эмигрантов каждый четвёртый является высококвалифицированным специалистом, работавшим ранее в сфере науки, образования, культуры, здравоохранения и спорта.

¹ Цит. по: Грудніцкі Р. Нефіласофскія думкі пра філасофію // Культура. 1994. 28 верас. С. 5.

Но, вместе с тем, в республике пока ещё сохранены достижения научных школ и направлений в области математики, ядерной физики, неорганической химии, микробиологии, биотехнологии порошковой металлургии, оптоволоконной связи, точного приборостроения, промышленной кибернетики и ряде других, на уровне мировых, достижений. Пока ещё учёные и специалисты, работающие в указанных областях, работают на энтузиазме, но в условиях хронического дефицита финансирования научных проектов они неизбежно обречены на деградацию либо постараются эмигрировать из республики. Использование же их потенциала НИОКР вкупе с возможностями имеющихся пока ещё в ВПК наукоёмких технологий станет возможным при наличии у государства программы развития экономики на основе её качественной структурной перестройки.

Культурный потенциал Беларуси сегодня — это, в первую очередь, способность её населения остановить продолжающийся разрыв культурной традиции с тем, чтобы, восстановив её, суметь адаптировать к ней экологически ориентированное мировоззрение, вне которого и без которого невозможно решить все остальные проблемы. Увеличение потенциала сферы культуры — это прежде всего освоение входящими в активную жизнь поколениями нашего огромного культурного, исторического опыта и его *актуализация* в современных условиях. Во-вторых, это способность белорусов сформировать новую трудовую этику, соответствующую реалиям постиндустриального общества, с сохранением всего того ценного, что было накоплено нашими предками. Для достижения этой цели необходимо активное социальное партнёрство государства и всех негосударственных социальных институтов в области культурного строительства на принципах возрождения национальной культуры, лишь в рамках которой возможно освоение и адаптация заимствованных технологий, экономических моделей и менеджмента.

Рациональное использование природных ресурсов позволило бы Беларуси не только укрепить свой экономический и политический суверенитет, но и стать важным экономическим партнёром для высокотехнологических стран Западной Европы.

Рассмотрим лишь три источника природных ресурсов, разработка которых сможет принести республике большие валютные поступления. Во-первых, это огромные запасы исключительно богатых по своему содержанию минеральных вод. В рамках оптовой реализации всего лишь 100 её литров на европейском рынке в 1994 г. дала прибыль, эквивалентную цене 1,5 тонны нефти. Во-вторых, это огромные запасы каменной и калийной солей, а также сапропеля, являющихся важнейшим сырьём для химической промышленности. В-третьих, это *глубокая* переработка леса, льна, фруктов, ягод и грибов, посевные площади и запасы которых можно увеличить.

Кроме этого, открытые недавно перспективные кемберлитовые трубки в Витебской области и разработанная ПО «Белгеология» уникальная

технология добычи золота в республике в отвалах песчаных карьеров позволяет дополнить указанные источники.

Геополитическое положение Беларуси — это кратчайший и активно используемый путь транзита российских ресурсов в Европу через нашу территорию, который в настоящее время обеспечивает более 60% поступлений в её бюджет. Во-вторых, это кратчайшие транспортные артерии, по которым в XXI в. из России на Запад будут транспортироваться природные ресурсы, только разведанные запасы которых оцениваются экспертами в \$ 21 триллион. В-третьих, это плацдарм для геополитических устремлений Запада на Восток и одновременно *буфер* между ними. В-четвёртых, это перспективный узел деловых коммуникаций в XXI в.

Таким образом, наши сегодняшние слабости мы можем сделать выигрышными моментами в случае реализации национальной стратегии *геополитического партнёрства* со всеми странами региона. Переплетённость и разнонаправленность интересов различных государств на территории Беларуси позволяет ей, искусно лавируя, быть полезной всем сторонам.

Следовательно, ориентация на построение открытого общества, выполняющего миссию делового посредника и культурного контактера между Востоком и Западом, будет отвечать историческим традициям нашего народа, сегодняшним реалиям и имеющимся тенденциям социокультурного развития.

Мікалай Рыбко (Мінск)

ПРЫНЦЫП ПАДЗЕЛУ ЎЛАД І СПЕЦЫФІКА РЭАЛІЗАЦЫІ ГРАМАДСКІХ ЦЭАЛАЎ

Адной з асноўных характарыстык любой сістэмы ўлад у сукупнасці ўсіх палітычных інстытутаў выступае яе пастаяннае імкненне да самаўмацавання і максімальнага пашырэння ўплыву на ўсе сферы грамадскай дзейнасці. Адгэтуль заканамерна вынікае неабходнасць існавання дзейснага механізма абароны правоў і свабод, перашкаджаючага развіццю аўтарытарнай тэндэнцыі ў той або іншай форме. Менавіта такі механізм і дае нам канцэпцыя падзелу ўлад, сутнасць якой заключаецца не ў размеркаванні ўлады ў тых або іншых прапорцыях паміж рознымі сацыяльнымі слямі і групамі, а ў недапушчэнні канцэнтрацыі ўсёй сукупнасці ўладных функцый у аднаго чалавека або ў адной партыі. І калі зачаткі гэтай канцэпцыі можна знайсці ў працах Арыстоцеля, Эпікура і Палібія, то ў цэлым выглядзе яна была сфармулявана Дж. Локам і Ш. Монтэск'е і замацавана на практыцы шэрагам канстытуцыйных актаў, асобных з якіх дзейнічаюць і да цяперашняга часу (сярод іх трэба адзначыць Дэкларацыю Незалежнасці Злучаных Штатаў Амерыкі ад 4 ліпеня 1776 г. і французскую Дэкларацыю правоў чалавека і грамадзяніна 1789 г.).

Паводле Арыстоцеля, «чалавек па сваёй прыродзе — істота палітычная, і таму нават людзі, якія не маюць ніякай патрэбы ва ўзаемадапамозе, інтуітыўна імкнуцца да сумеснай жыццядзейнасці»¹. У аснове ж дзяржавы, формы арганізацыі якой неаднолькавыя, ляжыць, па яго меркаванню, арыентацыя на вышэйшыя інтарэсы, якія могуць быць паўнацэнна ўвасоблены толькі пры ўмове пазбягання крайнасцей, распрацаванасці пэўных стабілізуючых і стрымліваючых механізмаў рэгулявання сістэмы ўлады. Ідэі Арыстоцеля адносна падзелу ўладных функцый аказалі значны ўплыў на Ш. Монтэск'е, які праяўляў вялікую цікавасць да яго прац і найбольш поўна ўвасобіў канцэпцыю падзелу ўлад у сваім «Духу законаў»². Па яго меркаванню, у кожнай дзяржаве ёсць тры разнавіднасці ўлады: заканадаўчая, выканаўчая, якая кіруе таксама пытаннямі міжнароднага права, і судовая, якая займаецца праблемамі грамадзянскага права. Першая стварае законы, другая рэгулюе знешнія зносіны і забяспечвае агульную бяспеку, трэцяя вырашае канфлікты паміж прыватнымі асобамі і карае злачынцаў. І калі, робіць вывад Ш. Монтэск'е,

¹ Аристотель. Соч.: В 4 т. М., 1983. Т. 4. С. 455.

² Монтескье Ш. Избр. произ. М., 1955. С. 157–733.

«заканадаўчая і выканаўчая ўлады будуць аб'яднаны адною асобаю або ўстановаю — свабоды не будзе, паколькі ёсць небяспека, што манарх або сенат стануць ствараць тыранічныя законы для таго, каб гэтак жа тыранічна іх выкарыстоўваць»³. Не менш важным з'яўляецца і тое, што механічны падзел улад, без узаемадзеяння і ўзаемападтрымкі іх носьбітаў, можа, у сваю чаргу, выклікаць безуладдзе і гібель свабоды.

Канцэпцыя падзелу ўлад своеасабліва адлюстроўвалася як ў грамадска-палітычных і філасофскіх поглядах беларускіх мысліцеляў, так і ў практычнай дзейнасці. Гэтаму садзейнічала, па-першае, тое, што традыцыйнымі цэнтрамі навучання моладзі Вялікага Княства Літоўскага былі Кракаўскі, Падуанскі, Празскі, Балонскі, пазней Вітэнбергскі, Лейпцыгскі, Кёнігсбергскі, Лейдэнскі і іншыя універсітэты. Паводле звестак І. Канеўскай, у Кракаўскім універсітэце ў 1510–1560 гг. навучаліся 84 студэнты з 30 гарадоў «Літвы і Жмудзі», г. зн. літоўска-беларускіх зямель⁴. Урадженцы Беларусі мелі магчымасць слухаць лекцыі прагрэсіўных выкладчыкаў, удзельнічаць у дыскусіях, засвойваючы перадавыя ідэі. Па-другое, бібліятэкі Вялікага Княства Літоўскага мелі даволі значную колькасць выданняў антычных філосафаў, што дазваляла знаёміцца з сутнасцю тэарэтычных канцэпцый абнаўлення грамадскага жыцця, выкарыстоўваць іх у практычнай дзейнасці. Так, у Статуце Вялікага Княства Літоўскага 1566 г. адзначаўся «народны характар паходжання ўлады», паколькі было запісана, што «і просты народ [мяшчане, усе людзі паспалітыя. — М. Р.] як людзі вольныя свабодна выбіраюць сабе гасудара». І хаця народ у тыя часы ўдзелу ў падобных выбарах не прымаў, аднак гэты артыкул Статута падрываў тэарэтычныя асновы самаўладдзя вялікага князя⁵.

Хаця прынцып падзелу ўлад, стаўшы фактычна асноўным пастулатам дэмакратычнай канстытуцыйна-прававой тэорыі, актыўна развіваўся і падтрымліваўся прагрэсіўнымі слаямі грамадства і на сённяшні дзень стаў вядучым канстытуцыйным прынцыпам амаль ва ўсіх дзяржавах свету, яго практычнае ўвасабленне было даволі складаным. Напрыклад, за два стагоддзі пасля Вялікай французскай рэвалюцыі ў Францыі змяніліся дзве імперыі, дзве манархіі і пяць рэспублік, не лічачы розных «пераходных» і «часовых» рэжымаў. Відавочна, што нават дакладны і абгрунтаваны падзел улады сам па сабе не з'яўляецца гарантам незваротнасці дэмакратычнага развіцця. Патрабуецца цэлы комплекс сучасных сацыяльна-эканамічных, палітычных і культурных умоў, каб механізм падзелу ўлад стаў эфектыўным інструментам прагрэсіўных змен. Заканамерна, што ў кожнай эканамічнай дзяржаве гэты комплекс будзе характарызавацца своеасаблівай непаўторнасцю і спецыфічнасцю, у адрозненне ад дэспатычных рэжымаў, сутнасць якіх практычна аднолькавая.

³ Монтескье Ш. Избр. произ. М., 1955. С. 290.

⁴ Очерки истории философской и социологической мысли Белоруссии. Мн., 1973. С. 31–32.

⁵ Тамсама. С. 86.

Працэс практычнай рэалізацыі ідэалаў дэмакратыі, яго паўната і хуткасць цесна звязаны з узроўнем развіцця вытворчых адносін у грамадстве, формай уласнасці на сродкі вытворчасці і ў пэўнай ступені вызначаецца спецыфікай узаемасувязі асноўных палітычных інстытутаў. Сутнасць дэмакратыі, трактованай у шырокім сэнсе як «улада народа», заключаецца, безумоўна, не ў хатычна масавай замене кіруючых кадраў у самых розных сферах грамадскага жыцця, а ў дасканала прадуманай сістэме выяўлення і стымулявання творчых асоб, здольных прымаць нестандартныя і максімальна эфектыўныя (з пункту гледжання сацыяльнага прагрэсу) рашэнні. Дэмакратыя ўяўляе сабою такі «інстытуцыйны рэжым, пры якім прызначэнне кіраўнікоў ажыццяўляецца на абмежаваны тэрмін мірным шляхам у выніку выбараў на канкрэтнай аснове, якія праводзяцца рэгулярна»⁶.

Тэрміны «дэмакратыя», «дэмакратызацыя» ў апошнія часы выкарыстоўваюцца вельмі часта і ўсебакова. Ствараецца ўражанне, што ў рэшце рэшт чалавецтвам знойдзены ўніверсальны гаючы эліксір, з дапамогаю якога будучы пераможаны ўсе сацыяльныя заганы і вырашаны самыя вострыя супярэчнасці. На самай жа справе праблема высвятлення сутнасці дэмакратыі і заканамернасцей яе развіцця мае надзвычай доўгую гісторыю існавання, і далёка не заўсёды азначаны феномен успрымаўся адназначна. Дастаткова ўспомніць, напрыклад, Платона: «Дэмакратыя, на маю думку, ажыццяўляецца тады, калі беднякі, атрымаўшы перамогу, некаторых сваіх праціўнікаў ліквідуюць, другіх выганяюць, а астатніх ураўноўваюць у грамадзянскіх правах і ў замяшчэнні грамадзянскіх пасадаў...»⁷. Узнікаюць адпаведныя асацыяцыі, звязаныя з нашым недалёкім мінулым. Выказванне У. І. Леніна гэтыя асацыяцыі толькі падмацоўвае: «Дэмакратыя ёсць форма дзяржавы, адна з яе разнавіднасцей [...]. Яна ўяўляе сабою, як і любая дзяржава, арганізаванае, сістэматычнае прымяненне насілля да людзей»⁸.

Безумоўна, тыя або іншыя формы барацьбы з іншадумствам і апазіцыйнымі структурамі любая дзяржаўная верхавіна выкарыстоўвае. Але недапушчальнай, гістарычна тупіковай сітуацыяй з'яўляецца падзел грамадства на сяброў і ворагаў. Узнікненне і развіццё азначанага феномена непазбежна прыводзіць да дэвальвацыі грамадскіх ідэалаў, перараджэння дэмакратыі ў сваю процілегласць — таталітарызм. «Сістэмы, дзе захоўваецца падзел на сяброў і ворагаў, не могуць лічыцца дэмакратычнымі пры ўсёй іх фармальнай дэмакратычнай атрыбутыцы. Такое размежаванне непазбежна спараджае антаганістычныя супярэчнасці, якія могуць быць вырашаны шляхам узаемападаўлення. Але выкарыстанне сілы, насілля кампраметуе цэннасць аргументаў на карысць дэмакратыі, бо дэмакратычны выбар — гэта перш за ўсё адмова ад насілля... Дэмакратыя, як і ўсё астатняе, — не абсалютнае Дабро.

⁶ Lauvaux Ph. Les grandes démocraties contemporaines. Paris, 1990. S. 9.

⁷ Платон. Соч.: В 3 т. М., 1972. Т. 3. Ч. 1. С. 372.

⁸ Ленін У. І. Поўн. зб. тв. Т. 33. С. 100.

У руках чалавека яна можа быць накіравана і на Дабро, і на Зло. І каб не ўзнікла апошняя, трэба добра ўявіць сабе ўсе недахопы, якія ўзнікаюць з прыроды гэтага любімага дзіцяці»⁹.

Недастатковы вопыт практычнага ўвасаблення ідэалаў дэмакратыі часта прыводзіць да таго, што самыя дабрачынныя намеры часам застаюцца ажыццёўленымі толькі на паперы, а недахоп часу і негатыўныя знешнія ўздзеянні, застарэлыя міжнацыянальныя супярэчнасці абумоўліваюць значную замаруджанасць працэсу дэмакратызацыі. Яшчэ ў 1993 г. на канферэнцыі «Філасофска-прававая канцэпцыя адраджэння Беларусі» адзначалася: «Сёння партрэт Беларусі змрочны, тут не менш глыбокі крызіс улады, чым у Расіі. Дэмакратычныя працэсы развіваюцца марудна. Хаця значная частка прынятых за апошнія гады дакументаў і задавальняе патрабаванні дэмакратычных працэсаў, незалежнасці, але многія з іх не працуюць [...]. Неабходны дэмакратычныя законы аб выбарах, аб друку і г. д. [...] Неабходна распрацаваць мадэль сацыяльна-эканамічнага і нацыянальнага адраджэння Беларусі»¹⁰.

Адсутнасць такой мадэлі на сённяшні дзень неймаверна ўскладняе працэс арганізацыі найбольш аптымальнай сістэмы кіравання ходам рэформ, развіццём рынкавай эканомікі, а перыядычная нестэбільнасць апошняй з'яўляецца паказчыкам недасканалага, фармальнага ажыццяўлення канцэпцыі падзелу ўлад. Задача заключаецца ва ўсебаковым, дакладным аналізе сацыяльна-эканамічных і палітычных асноў дэмакратызацыі, выпрацоўцы рэкамендацый, якія дапамогуць пераадолець суб'ектывізм, ведамасна-асабістую зацікаўленасць у правядзенні тых або іншых рэформ. Праблема суадносін эканомікі і дэмакратыі застаецца па-ранейшаму актуальнай. Адлюстроўваючы залежнасць дэмакратыі ад эканамічнага ўзроўню развіцця краіны і, у сваю чаргу, залежнасць тэмпаў эканамічнага развіцця ад ступені дэмакратызацыі палітычных інстытутаў, азначаная праблема выводзіць нас на неабходнасць высвятлення спецыфікі дзяржаўнага ўздзеяння на характар і напрамкі развіцця сістэмы гаспадарання, пошуку найбольш эфектыўнага прававога забеспячэння перспектывіўных сацыяльных рэформ.

⁹ Лобер В. Л. Демократия: Исторические корни, состояние и тенденции развития. М., 1992. С. 7.

¹⁰ Романовский В. Несёт нас парус перемен // Вечерний Минск. 1993. 5 марта.

Эдуард Дубянецкі (Мінск)

АДЛЮСТРАВАННЕ ІДЭАЛАЎ АДКРЫТАГА І ЗАКРЫТАГА ГРАМАДСТВАЎ У МЕНТАЛЬНАСЦІ БЕЛАРУСАЎ

Мэта гэтага даследавання — паказаць, як і якія ідэалы адкрытага і закрытага грамадстваў адлюстраваліся ў ментальнасці (спосабе мыслення) насельніцтва Беларусі ў мінулым і ў сучасны перыяд.

Асноўнымі крыніцамі для раскрыцця пастаўленай мэты з’яўляюцца беларускія фальклорныя творы (найперш прыказкі і прымаўкі), а таксама вынікі сацыялагічных апытанняў насельніцтва Беларусі, праведзеныя на працягу апошніх трох-чатырох гадоў.

Як вядома, канцэпцыю «адкрытага» і «закрытага» грамадстваў у першай палове XX ст. распрацаваў англійскі філосаф і сацыёлаг Карл Попер. Гэтыя паняцці ён выкарыстоўваў для апісання культурна-гістарычных і палітычных сістэм, характэрных для асобных грамадстваў на розных этапах іх гістарычнага развіцця. Паводле меркаванняў К. Попера, адкрытае (або свабоднае) грамадства вызначаецца такімі рысамі, як дэмакратычнасць, крытычнасць, здольнасць даволі хутка мяняцца і прыстасоўвацца да абставін знешняга асяроддзя, рацыянальнае спасціжэнне рэчаіснасці, індывідуалізм. Для закрытага грамадства, наадварот, характэрны аўтарытарызм, дагматызм, кансерватызм, застыласць, амаль поўная нязменнасць у сферы грамадска-палітычнага і сацыяльна-эканамічнага жыцця грамадства, а таксама магічнае мысленне, ірацыяналізм, калектывізм. На думку К. Попера, развіццё цывілізацыі ідзе ад закрытых да адкрытых грамадскіх сістэм. У якасці прыкладу закрытых сістэм ён прыводзіў такія грамадствы, як Спарта, Прусія, царская Расія, нацысцкая Германія, Савецкі Саюз эпохі сталінізму, а адкрытых — старажытныя Афіны, краіны т.зв. «заходняй дэмакратыі»¹.

Паколькі прааналізаваць усе вышэйназваныя ідэалы ў адным невялікім артыкуле практычна немагчыма, мы разгледзім даную праблему толькі ў аспекце адлюстравання ў ментальнасці (менталітэце) беларусаў дзвюх своеасаблівых пар супрацьлеглых, антынамічных ідэалаў — індывідуалізму і калектывізму, а таксама дэмакратыі і аўтарытарызму.

Аналіз многіх фальклорных твораў, запісаных на працягу XIX–XX стст., паказвае, што ў менталітэце беларусаў даволі выразна адлюстравалася такая своеасаблівая рыса адкрытага грамадства, як індывідуалізм. Гэта пацвярджа-

¹ Popper K. The open society and its enemies. London, 1942.

юць, напрыклад, наступныя беларускія прыказкі і прымаўкі: «Кожнаму сваё мілейша», «Усякі сабе харошы», «Люблю цябе, ды не так, як сябе», «Кожнаму свая бяда ў галаве», «Свая кашуля бліжэй к целу», «Кожны аб сабе дбае», «Мая хата з краю, нічога не знаю», «Маё дзела — старана», «Як ты мне, так я табе» і інш.²

У той жа час у многіх беларускіх фальклорных творах выразна адлюстроўвалася і супрацьлеглая рыса — калектывізм, што больш уласціва для закрытага грамадства. Аб калектывізме беларусаў сведчаць наступныя народныя прыказкі і прымаўкі: «Грамада — вялікі чалавек», «Моцны статак чарадою, а людзі грамадою», «Людзі без людзей быць не могуць», «Без грамады — як адзінокі журавель перад Пакровамі», «Грамада за аднаго — і адзін за грамаду», «Дружнай грамадзе воўк не страшны», «Гуртам і ў бядзе лягчэй», «У грамадзе і рай, і мука», «Якая рада, такая і грамада», «Гам добра рада, дзе шчыра парада», «Людзі людзям патрэбныя»³.

Беларусы заўжды разумелі як станоўчую, так і адмоўную ролю групы, грамады ў паўсядзённым жыцці кожнага чалавека, пра што можа сведчыць наступнае трапінае народнае выказванне: «У грамадзе і рай, і мука». Нашы продкі з даўніх часоў адзначалі надзвычайную важнасць узаемаразумення, згоды паміж усімі людзьмі: «Згода будзе, нязгода руйнуе», «Згода збірае, нязгода растрасае», «Згодаю двор збудуеш, а нязгодаю гатовае разгубіш», «Усе за аднаго, а адзін за ўсіх», «Што аднаму цяжка, тое гуртам лёгка», «Рада людзей гуртуе».

Таксама важна ўлічыць, што беларусы нярэдка падыходзілі да вызначэння ролі грамады з этычных пазіцый, г.зн. арыентаваліся на ўзаемадзеянне, супрацоўніцтва і ўзаемадапамогу найперш з добрымі, сумленнымі, шчырымі людзьмі, пра што пераканаўча сведчаць наступныя прыказкі і прымаўкі: «Гам добра рада, дзе шчыра парада», «Абы Бог ды добры людзі, то ўсё добра будзе», «Свет не без добрых людзей», «Каб не добрыя людзі, так бы загінуў», «Спагадай свет трымаецца», «Няхай так будзе, як добрыя людзі кажуць» і інш.

Аднак часам сустракаюцца ў беларускім фальклоры (найчасцей савецкіх часоў) і такія творы, у якіх відавочна адчуваецца працэс своеасаблівага «растварэння» асобы ў безаблічнай, аморфнай масе, бяздумнага прыняцця слухнасці групы, калектыву, адсутнасць сваёй уласнай грамадзянскай пазіцыі, свайго ўласнага меркавання: «Дзе грамада, і я туды», «Як людзі, так і мы», «Што людзям, то і нам», «Не ўсё, як у людзей», «Што міру, тое й бабінаму сыну», «Што хаўрусна, тое карысна» і інш.⁴

² Гл.: Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах. Кн. 1. Мн., 1976; Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы. Мн., 1992.

³ Тамсама.

⁴ Тамсама.

Акрамя вышэйназваных, у ментальнасці насельніцтва Беларусі адлюстраваліся і некаторыя іншыя ідэі адкрытага грамадства. Напрыклад, у свядомасці часткі грамадзян нашай краіны замацавалася разуменне важнасці такіх каштоўнасцей і ідэалаў адкрытага грамадства, як дэмакратыя і лібералізм, рынкавая эканоміка, прыватная ўласнасць, шырокая свабода слова, друку, веравызнання і да т. п. У той жа час другая частка жыхароў Беларусі, наадварот, аддае відавочную перавагу каштоўнасцям закрытага, па сутнасці, аўтарытарна-таталітарнага грамадства: планавае дзяржаўнае кіраванне эканомікай, аўтарытарызм, пэўнае абмежаванне свабоды слова, друку, непрыняцце апазіцыйных рухаў і г. д.

Аб падобным своеасаблівым расколе сучаснага беларускага грамадства на два лагеры, якія можна даволі ўмоўна назваць «дэмакратычны» і «аўтарытарна-кансерватыўны», пераканаўча сведчаць наступныя вынікі агульнарэспубліканскага апытання, праведзенага ў маі 1998 г. па рэпрэзентатывнай выбарцы сацыялагічнай лабараторыяй Андрэя Вардамацкага «НОВАК». У адпаведнасці з імі, на пытанне «Калі б у бліжэйшы час адбыліся выбары, за якую партыю Вы б прагаласавалі?» адказы дэмакратаў і кансерватараў раздзяліліся амаль парову. Так, за Камуністычную партыю Беларусі (Чыкін) гатовы прагаласаваць 5,5% усіх апытаных; за Партыю камуністаў беларускую — 4,5%; у той час як за Аб'яднаную грамадзянскую партыю і за Партыю Беларускага Народнага Фронту — адпаведна па 4,3% рэспандэнтаў. У той жа час «затрудніліся адказаць» на пастаўленае пытанне каля паловы ўсіх апытаных (45,9%), а 18,4% рэспандэнтаў увогуле не пайшлі б на такія выбары ⁵.

Вынікі агульнарэспубліканскага апытання, праведзенага Незалежным інстытутам сацыяльна-эканамічных і палітычных даследаванняў (НІСЭПД) у снежні 1997 г., таксама засведчылі, што беларускае грамадства ў сучасны перыяд даволі глыбока расколага. Так, калі адна частка (прыблізна 25–30%) усяго насельніцтва шчыра сумуе па часах «развітога сацыялізму», то другая частка (каля 20%), наадварот, хацела б жыць па прынцыпах рынкавай эканомікі і дэмакратыі ў незалежнай дзяржаве. Прычым даныя групы з'яўляюцца, па сутнасці, непрымірымымі антаганістамі, якія шчыра перакананы ў сваёй праўдзе і гатовы актыўна адстойваць свае асабістыя пазіцыі ⁶.

Такім чынам, праведзены аналіз беларускіх фальклорных твораў (прыказ і прымавак) і вынікаў сацыялагічных апытанняў паказваў, што ў ментальнасці беларусаў адначасова суіснуюць як ідэалы адкрытага, так і закрытага грамадстваў (напрыклад, ідэалы дэмакратыі — і аўтарытарызму; індывідуалізму — і калектывізму). Данае даследаванне засведчыла, што ў менталітэце грамадзян Беларусі існуе своеасаблівы «раскол» па лініі прыманне-непрыманне ідэі адкрытага грамадства. Пераадолець ці зменшыць відавочную

⁵ Гл.: Навіны. 1998. 19 чэрв.

⁶ Гл.: Навіны. 1998. 1 крас.

«ментальную расколтасць» грамадзян нашай краіны ў бліжэйшы час уяўляецца практычна немагчымым, бо дзеля дасягнення гэтай мэты неабходна вырацоўка такой універсальнай нацыянальна-дзяржаўнай ідэі, якая магла б аб'яднаць, кансалідаваць наша «расколтае» грамадства. На мой погляд, такая аб'яднальная нацыянальная ідэя можа быць у канцэнтраваным выглядзе выражана ў наступнай трыадзінай фармулёўцы: «дабрабыт – свабода – духоўнасць».

КАМУНІКАТ.ORG

Уладзімір Агіевіч (Мінск)

ІДЭАЛЫ І СІМВАЛЫ БЕЛАРУСКАГА ШЛЯХУ

Праўда пра гістарычны лёс беларускага народа і культуры, пра грамадскія ідэалы і традыцыі пазначаецца ў гістарычных постацях. Такім быў Георгій Францыск Скарына (23 красавіка 1476, Полацк – каля 1550, Падуя), чый светапогляд з’яўляецца ўвасабленнем нацыянальнай ідэі як гармоніі веры, ведаў і дзейнасці. Вялікі патрыёт, прадчуваючы набліжэнне нацыянальнай трагедыі ў будучых варунках гісторыі, выбраў свой спосаб супраціўлення катастрофе, заклаўшы невынішчальныя духоўныя грунтаванні нацыі. Сімвалам процістаяння і цвёрдасці стала гісторыя яго імя. Для такой геніяльнай асобы яно значыла сцвярджэнне справы ўсяго жыцця. Свабодна прыняўшы другое імя — Францыск (Францішак — у беларускай транскрыпцыі), уступаючы ў сярэднявековы цэх кніжнікаў з яго эзатэрычнай мараллю, дзе патрабавалася называць «братаў» толькі ўжатымі імёнамі, ён насуперак карпаратыўнай этыцы не адрокся ад хроснага — Георгій. Для свядомасці сапраўднага хрысціяніна такі акт азначаў бы духоўную здраду, роўную адрачэнню ад Бога, ад бацькоў, ад радзімы.

Наша культура з канца XVI і да канца XVIII ст. апынулася ў неспрыяльных гістарычных умовах. Хрысціянскі народ увесь час падстаўляў шчаку. Паступова, пачынаючы з 1697 г., з дзяржаўнага ўжытку выцясялася родная мова, набіралі тэмپ дэнацыяналізацыя і нацыянальная канвергенцыя вярхоў грамадства. Інтэлектуальная эліта губляла сацыяльную базу ў родным народзе, палемічная літаратура захлынулася ў езуіцкіх абдымках. У такіх умовах кнігі Скарыны, яго навукова-філасофскую спадчыну спасцігла незайздросная доля. Першадрукі асветніка ўжываліся ў якасці пераплётаў канцылярскіх кніг ці вокладак іншых выданняў. Не варта гаварыць, што разам з заняпадам нацыянальнасці і культуры беларусаў-ліцвінаў забывалася імя Скарыны, і не толькі Георгій, але і Францыск.

Імперская палітыка пад лозунгам «уз’яднання рускіх зямель» прынесла парадаксальны плён: разам з русіфікацыяй (дакладней — маскалізацыяй, бо русаў па вызначэнню нельга русіфікаваць) стоды вярнулася праваслаўе як афіцыйна санкцыянаваная дзяржавай ідэалогія. Незайздросны лёс, аднак, паяднаў Беларусь з духоўнымі першаасновамі. Спрадвечная вера продкаў не апынулася пад уціскам, і таму пад’ярэмны народ змог хоць неяк уздыхнуць, узняцца на адраджэнне, успомніўшы, што на абсягах краіны ад полацкай Сафіі да гарадзенскай Каложы, ад Вільні да Турава — старадаўніх сталіц —

скрозь стаялі цэрквы, якія засведчылі, што пачатковай формай масавай хрысціянізацыі было праваслаўе, якое выхавала сацыяльна-псіхалагічныя рысы беларусаў, спрычынілася да генезісу нацыянальных традыцый. А ў іх фарміраванні браў фундаментальны ўдзел Скарына.

У час абвостранай барацьбы з антытрынітарыямі для хрысціяніна Скарыны было актуальным падкрэсліць веру ў Бога «во троици единого». Прынцып траічнасці мысліцель-асветнік ужывае ў класіфікацыі законаў быцця і жыцця, у філасофскай трактоўцы святла і цемры, у прыватных, здаецца, справах, такіх як форма аднаго з ягоных знакаў прыпынку, створанага і для стыльовых мэтаў — афармлення тэкстаў у выглядзе трох крыжыкаў і рыскі на ўзор увогнутага меніска $\overset{+}{\cup}$ — + Бог айцец, + Бог сын, + Бог Дух \cup Святы. Апошні элемент двойчы выяўлены на гравюрным партрэце для ўказання на факт спачывання Святога Духа на прадметах пад покрывам злева ківота і справа станмы, а тры крыжыкі ўкампанаваны на плакетцы з імёнамі і прозвішчам Скарыны.

Скарына ёсць сімвал вышыні грамадскіх ідэалаў, ягонае імя, якое ён бараніў, не раўнуючы «як пчолы і тым падобныя бароняць вулляў сваіх», павінна значыць шмат што і для сучаснікаў, і для нашчадкаў. У якой меры навука спрыяе такому разуменню?

Адказ залежыць ад таго, да якой «навукі» звярнуцца. Вось Скарына ў прадмове «Во всю Бивлию» піша: «В сей книзе... богъ вседержитель познавань бываетъ»¹, а ў прадмове да другой кнігі развівае тэму: «Пишетъ бо Філон философъ слова Саломоновы, (які)... приводитъ насъ къ познанию сотворителя бога... презъ речи видомые, сотворенные от него»². Скарына сцвярджае пазнавальнасць Бога. А што гаворыць «навука»? Яна не доўга мудрагеліць: «Ф. Скорина обосновал идею непознаваемости Бога...»³, гэта значыць, сцвярджае нешта дыяметральна супрацьлеглае. Што ж можна пісаць пра Скарыну, не разумеючы дакументаў, тэкставых і графічных твораў асветніка?

У адным з падуанскіх дакументаў пра экзамены ў царкве св. Урбана 5 лістапада 1512 г. найсвяцейшай калегіі слаўнейшых дактароў мастацтваў і медыцыны быў прадстаўлены не «бедны юнак», як сцвярджаецца ў даследаваннях, а знакаміты муж — dominus viri, «doctissimus juvenis artitus doctor, pauper», «qui q[ui]dem juvenis ar[titus] doctor p[rae]fatus nominit[abatu](r) d[ominus] Franc[iscus] q[ui]nd[am] d[omi]ni Luce Scorina de Polocz[ok] o[riginarius] Ruthenus», што значыць: «... найвучонейшы малады доктар вольных мастацтваў, паўпер», «які сапраўды малады artitus доктар ... (сын) нябожчыка спадара Лукі Скарыны з Полацка, па паходжанню русін». Падача

¹ Докторъ Францискъ. Предъслобие // Бытъя. Прага: Скорина, 1519. Л. в (адв.).

² Докторъ Францискъ. Предословие // Премудрость Божия. Прага: Скорина, 1518. Л. а (адв.) в.

³ Подокшин С. А. Становление и развитие философской мысли в X–XVIII вв. // Очерки истории науки и культуры Беларуси. Мн., 1996. С. 105.

і пераклад гэтага месца ў акадэмічным зборніку дакументаў і матэрыялаў — памылковыя⁴ і ўяўляюць сабою яшчэ адзін узор інтэлектуальнага падлогу, калі замест адэкватнага сэнсу: «... які папярэдне сказаў [паведаміў, заявіў у перадэкзаменацыйнай прысязе. — У. А.], што часта называецца спадаром Францыскам» (а гэта звычайна для члена ордэна паўпераў, дзе ён меў прынятае імя), — даецца такі пераклад: «... які носіць імя пана Францыска». Перакладчыкі і рэдактары замянілі дзеяслоў *nominato* (часта называцца) на дзеяслоў *potino* (іменаваць), не заўважаючы, што насіць імя нейкага пана — недарэчна, але ж і выкінуць з пратакола слова *dominus* — не адважыліся. Відавочна, што «часта называцца спадаром Францыскам» і «насіць імя пана Францыска» маюць тую сэнсавую несумяшчальнасць, што, часта называючыся адным, можна мець і іншае імя.

Яшчэ выпадак інтэлектуальных выкрутасаў звязаны з няздольнасцю «навукі» прачытаць кірылічныя літары-аўтограф Скарыны на гравюрным партрэце, дзе славянскаю вяззю першадрукар крыптаграфуе: Георгі Францыск Скарына. Напомнім, што Скарына дубліруе інфармацыю пра Георгія сімвалам Пчалы — сузор'я, пад якім ён нарадзіўся і якое ўваходзіць у экліптыку на дзень св. Георгія 23 красавіка (6 мая па н. с.).

Тэма пчалы, звязаная з нараджэннем, небезадносна перацякае з гравюры ў тэкст. У шырока вядомай цытаце з прадмовы да кнігі «Иудифъ» (19 лютага 1519 г.) Скарына, гаворачы пра богаўгоднасць учынку біблейскай гераніі, якая дзейнічала насуперак заповеці «Не забивай ни едина»⁵ — «Не забі!» (Вых. 20: 13), — прыводзіць паэтычнае параўнанне-паралель пра адносіны жывых істот да радзімы: «Понеже от прирочения звери, ходящие въ пустыни, знаютъ ямы своя. Птици, летающие по въздуху, ведаютъ гнезда своя. Рыбы, пльвающие по морю и в рекахъ, чуютъ виры своя...»⁶. Скарына палічыў патрэбным улучыць і сімвал часу свайго нараджэння — пчалу, тое, што яна сабою знамянуе для яго: «Пчелы и тымъ подобныя боронятъ ульевъ своих. Тако жъ и люди, игде зродилися и ускормлены суть по бозе, к тому месту великую ласку имають»⁷. Відавочная сувязь распрацоўкі тэмы патрыятызму і месца нараджэння абумоўлена не алегорыяй пчалы — сімвала працавітасці, а стасункамі канкрэтнымі і прадметнымі для хрысціяніна: асабістым «прирочением» пад сузор'ем Пчалы і атрыманнем хроснага імя свайго нябеснага патрона.

Не менш паказальны анекдатычны казус з фіксацыяй у другім падуанскім пратаколе руціннага акта сплачэння жаменаў, г. зн. грашовага ўнёску (*datio*) за права здаваць экзамены (што ў пратаколах пазначалася лацінскай літарай *d*

⁴ Францыск Скарына: Зборнік дакументаў і матэрыялаў. Мн., 1988. С. 63–64.

⁵ Докторъ Францискъ. Предословие // Исходъ. Прага: Скорина, 1519. Л. в.

⁶ Докторъ Францискъ. Предословие // Иудифъ. Прага: Скорина, 1519. Л. в (adv.).

⁷ Тамсама.

і пры ёй пастаўленай сумай, напрыклад: d. 3 gr., што азначала: прыняты ўнёсак у 3 грошы). У выпадку са Скарынам пратакаліст зафіксаваў сам факт унясення платы: «Secretaris reg[er]it datio[ni]»⁸ — «Сакратар рэгіструе ўнясенне». Але ж якую гісторыю з сакратарствам доктара Скарыны ў невядомага караля невядомай Дакіі ці Дацыі прыдумалі «скарываведь»!

А як з аднаго перакладнога слова «заграднік» (са старанямецкай на старачэшскую) можна было надзяліць першадрукара яшчэ адной спецыяльнасцю — садоўніка, «прымусіць» яго працаваць гадамі для каралеўскага двара! Фактычна ж Фердынанд I гаворыць не пра садоўніка, а пра чалавека, які для Пражскага Града — рэзідэнцыі каралёў і епіскапаў, быў «нашым заграднікам», г. зн. жыхаром па-за Градам, які «ў каралеўстве Чэшскім быў чужынцам»⁹.

У рэшце рэшт не варта было б успамінаць пра анекдоты, калі б плён гэтай калянавуковай дзейнасці не выкарыстоўваўся ў працэсе выхавання і адукацыі новых і новых пакаленняў, чые грамадскія ідэалы спавіваюцца палітыкамі, нацыянальныя традыцыі аказваюцца нашпігаванымі домысламі, на месцы каштоўнасцей і вартасцей культывуюцца сурагаты, з чаго падсвядома вырастае нацыянальны нігілізм, а свядома выходзіць некампетэнтнасць.

Калі паводле эклектычных прынцыпаў маецца адна ісціна ці вера для «прафанаў» з нізоў, а другая — для «пасвечаных» вярхоў, калі «афіцыйным захавальнікам спадчыны» даспадобы свавольнічаць самым відавочным чынам са Скарынавым іменем і справамі, то якія маральныя патрабаванні будуць рэалізоўвацца праз свядомасць выхаванага імі новага пакалення?

Нагадаем Купалавы радкі, напісаных ў роспачы:

Нязнанай сілай правіць светам
Пачатак, бытнасць і канец.
Народ таўпехаецца ў гэтым,
Як стада зблуканых авец.

Людзі не ўсвядомяць сябе суб'ектамі нацыянальнай гісторыі, пакуль не асэнсуюць адекватна грамадскія ідэалы і не авалодаюць нацыянальнымі традыцыямі, пакуль не ўсвядомяць ролю і значэнне ў іх фарміраванні Георгія (Францыска) Скарыны — асобы сусветнага значэння, філосафа-гуманіста, бібліяліста-герменеўтыка, які за чвэрць стагоддзя да М. Каперніка насуперак рыма-каталіцкай дагматыцы і інквізіцыі, паводле сваіх гомацэнтральных уяўленняў паставіў у цэнтр духоўнай сферы жыцця чалавека, чыё прадвызначэнне ўбачыў у адпаведным творчым адказе на акт свайго тварэння, а фізічна-астранамічны цэнтр сцвердзіў за Сонцам, тым самым паклаўшы падваліны навукі Новага часу.

⁸ Агіевіч У. Сімвалічныя знакі Скарыны // Беларуская думка. 1996. № 11. С. 158.

⁹ Францыск Скарына і яго час: Энцыкл. даведнік. Мн., 1988. С. 578.

Нагадаем і прарочыя словы М. Багдановіча:

Беларусь, твой народ дачакаецца
Залацістага яснага дня, —

калі ён ад «безнадзейнасці» павернецца да каштоўнасцей духоўнай спадчыны, да крыніц сваіх нацыянальных традыцый і з верай у нямарнасць намаганняў продкаў ачысціць ад пылу і бруду гісторыі свяшчэнныя сімвалы.

Менавіта ва ўмовах атаясамлення электарату з народам нарадзілася адпаведная задума стварыць «нацыянальную ідэю», якая, паводле сваёй безнадзейнасці, нагадвае прагавітае імкненне злавідь Дра-птаха — казачную Жар-птушку, завалодаць «філасофскім каменем» або «эліксірам маладосці», выяўляючы адсутнасць разумення таго, што нацыянальная ідэя не ёсць катэгорыя, паняцце, тэорыя. Гэта жывая тканка народнага жыцця на працягу гістарычнага часу ўсіх пакаленняў народа. Тое, што робіцца намаганнямі гэтых пакаленняў, нельга зрабіць высілкамі «генератараў размышляціны».

Усе разважанні сучасных аўтараў пра нацыянальную ідэю (беларускую, рускую і любую іншую), а асабліва прага да яе акадэмічнага абгрунтавання паказваюць, што яны забыліся або не знаёмы з гегелеўскай абсалютнай ідэяй і спосабам яе самаразвіцця да стану ўвасаблення ў дзяржаўнасці (прускай манархіі). Яны не ведаюць як пра яе гносеалагічны сэнс і змест, так і пра яе анталагічнае жыццё і гісторыю. Сукупнасць нашых ведаў (і самасвядомасці) у формах мастацтва, філасофіі і рэлігіі ёсць — нацыянальная ідэя. Формы грамадскай свядомасці — модусы нацыянальнай ідэі, праз якія канкрэтызуюцца адзінства асобы, грамадства, нацыі, зліццё нацыянальнага суб'екта і аб'екта. Беларуская нацыянальная ідэя, якая ўсё яшчэ існуе як пераважна абстракцыя ў многіх адносінах (але існуе!), мае ў сваёй канкрэтыцы быцця перспектыву быць поўнасцю раскрытай як адзінства практычнай і тэарэтычнай ідэі, бо сваімі вызначэннямі «нацыянальная» і «беларуская» яна ўтварыла сваю «прыроду», у якой нараджаецца «нацыянальны дух». Акурат ён і ўвасобіць усю паўнагу нацыянальнай ідэі.

Задаволіць патрэбу ў нацыянальнай ідэі можна адзіным спосабам — зрабіць нацыянальна-культурныя каштоўнасці здабыткам кожнага грамадзяніна, ператварыць гістарычны антагенез народа ў філагенез кожнай асобы, якая сама вырашае для сябе, што такое «нацыянальная ідэя» без падказак з боку нарыхтоўшчыкаў сурагатаў.

А пакуль што беларуская нацыянальная ідэя мала чым адрозніваецца ад хрысціянскай, па меншай меры ў сферы светаадчування і паводзін — этыкі, а значыць, яна тое самае духоўным каштоўнасцям Скарыны. Нельга замяніць *summa summarum* нацыянальнага быцця нейкай алхімічнай формулай, як нельга гаварыць самаўпэўнена ад імя народа (бо голас народа — гэта голас Божы), што дазваляюць сабе і апантаным гардыным інтэлігенты і палітычныя шчыравальнікі. Зусім іншая справа, калі пад нацыянальнай ідэяй разумеецца той ідэал, да якога імкнецца дзяржава, няхай гэта будзе імкненне каго-небудзь дагнаць і перагнаць або жыць паводле мудрасці, па-людску, людзьмі звацца.

Мікалай Грынчык (Мінск)

ПРАБЛЕМА ГУМАНІЗМУ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПАРЭФОРМЕННАГА ПЕРЫЯДУ

Новая беларуская літаратура зараджалася на багатых гуманістычных традыцыях папярэдняга этапу і, у першую чаргу, на традыцыях Ф. Скарыны і М. Гусоўскага, а пазней выкарыстоўвала велізарны вопыт еўрапейскіх літаратур, асабліва блізкамоўных, славянскіх. Яшчэ з часоў першага беларускага Адраджэння (XVI ст.), культурна-асветніцкай дзейнасці Скарыны, яго сучаснікаў і паслядоўнікаў гуманізм становіцца духоўнай асновай, унутраным пафасам шматграннай грамадскай і культурнай дзейнасці першага пакалення беларускіх адраджэнцаў XVI ст. У яе аснове хрысціянская этыка і мараль, імкненне палепшыць жыццё простага народа, «людю паспалітага», шляхам удасканалення саслоўных адносін паміж багатымі і беднымі, шляхам распаўсюджвання духоўнай культуры і асветы.

Трагічны вопыт Т. Мюнцэра — сучасніка Скарыны — засведчыў, што іншага шляху няма.

Гэтыя гуманістычныя традыцыі былі паспяхова прадоўжаны і ўзняты на новы сацыяльна-гістарычны ўзровень у творчай дзейнасці прадстаўнікоў новай беларускай літаратуры пачатку XIX ст., т. зв. рамантычна-этнагарафічнай плыні (Я. Баршчэўскі, Я. Чачот, А. Вярыга-Дарэўскі, А. Рыпінскі, В. Каратынскі і інш.). Сваё завяршэнне гэтая тэндэнцыя знаходзіць у творчасці першага прафесійнага пісьменніка — В. Дуніна-Марцінкевіча. Па сутнасці, уся багатая літаратурная спадчына прывечана адной надзвычай высакароднай і гуманістычнай ідэі — ідэі маральнай рэабілітацыі беларускага прыгоннага сялянства якраз напярэдадні рэформы 1861 г.

У гэтых адносінах яна апырэджвала многія, больш развітыя еўрапейскія літаратуры і станоўча ўплывала на станаўленне гуманістычных ідэй свайго часу. Так званая «тэорыя класавага салідарызму» ў творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча — гэта, па сутнасці, трансфармацыя формулы прагрэсу Ф. Скарыны ў новых гістарычных умовах, значна ўзбагачаная і паглыбленая новымі нацыянальнымі кампанентамі на стадыі іх пачатковага фарміравання пасля «вясны народаў» 1848 г.

Тэорыя класавага салідарызму, як вядома, аказала прыкметны ўплыў на многія сферы грамадскай самасвядомасці (асабліва на творчасць т. зв. пачынальнікаў у дарэформенны перыяд).

Такім чынам, гуманізм становіцца дамінантнай рысай беларускай літаратуры на пачатковым этапе яе зараджэння і фарміравання нацыянальна-

патрыятычнай праблематыкі. Усё, што пярэчыла гэтаму універсальнаму прынцыпу гуманізму, спачування да народа, своеасаблівага піетэту народнай маралі і традыцый, па сутнасці, заставалася па-за межамі сапраўднага мастацтва, яго эстэтычных нормаў і арыентацый.

Аднак магутны ўздым нацыянальна-вызваленчай барацьбы народаў Еўропы ў першай палове XIX ст. засведчыў, што гуманізм літаратуры — катэгорыя не імманентная, нязменная, а цесна звязаная з сацыяльна-гістарычным лёсам свайго народа, яго імкненнем да лепшай, свабоднай будучыні.

Натуральна, што навізна эстэтычных крытэрыяў найбольш выразна выступае ў публіцыстычных жанрах паэзіі і прозы, прызначаных для непасрэднай і адкрытай агітацыі масавай і выхавальнай работы. Як тут не нагадаць нашу слаўную «Мужыцкую праўду» Каліноўскага — выдатны твор патрыятычнай публіцыстыкі ў сусветнай літаратуры, які стаіць побач з такімі славытымі выданнямі, як «Колокол» Герцэна, рэвалюцыйна-патрыятычнымі лістоўкамі Дж. Гарыбальдзі, публіцыстыкай «Маладой Еўропы» і інш.!

Пры ўсёй жорсткасці палітычнай палемікі, скіраванай супраць «жандарма Еўропы» — расійскага царызму — пераважаючым тут застаецца гуманістычны пафас, ідэя абароны прыгонных сялянскіх мас, у тым ліку і рускіх, сцвярджэнне іх чалавечых правоў, абарона слабейшых перад брутальнай сілай манархічных структур.

Па сутнасці, размова тут ідзе пра абарону безабаронных людзей, пра іх фізічнае і маральнае выратаванне, пра іх далейшае існаванне. Калі мець на ўвазе менавіта такое разуменне збройнага чыну паўстанцаў Каліноўскага, то яно, па сутнасці, не выходзіць за межы традыцыйнага. Прэцэдэнт ужо існаваў — гэта класічныя біблейскія ўзоры актыўнага гуманізму, паводле якога народ здольны не толькі абараніць сябе, але бязлітасна знішчыць ворага-чужынца. Так, у вядомай прадмове да кнігі «Юдзіф» Ф. Скарына ўслаўляе ваенны подзвіг жанчыны, якая вымушана пайсці на жорсткасць, ратуючы родны горад Вефулію ад ворага.

Такая псіхалагічная матывіроўка жорсткасці ўласціва многім біблейскім кнігам — яна не страціла сваёй актуальнасці і ў новы час — у перыяд фарміравання нацый, фарміравання іх ідэалагічных асноў і пастулатаў, абумоўленых ідэяй вызвалення, перспектывай свабоднага развіцця.

Менавіта так разумеў будучыню ўсіх славянскіх народаў пасля перамогі над ненавісным рускім царызмам у 1863 г. М. Бакунін: «Я думаю, што Украіна... і Беларусь будуць самастойнымі сябрамі агульнаславянскага саюза. Я патрабую толькі аднаго, каб кожнаму народу, кожнаму малому ці вялікаму племю былі дадзены мажлівасці і правы самім вырашаць свой лёс»¹. Так пісаў ён у вядомай адозве «Да расійскага, польскага і ўсіх славянскіх народаў»,

¹ Беларускі сцяг (Коўна). 1922. № 4. С. 12.

апублікаванай пазней у эмігранцкай газеце Герцэна «Колокол» напярэдадні паўстання 1863 г.

Арганічны гуманізм нацыянальна-вызваленчай барацьбы, асабліва ў яе абарончых партызанскіх формах («Дубіна народнай вайны», Л. Талстой), дзе на першым плане змаганне за элементарныя чалавечыя правы, за права жыць у дружбе з усімі народамі свету, бо на свеце няма народа, які сам хацеў бы ваяваць, — сутнасць публіцыстыкі К. Каліноўскага, яго велізарны ўклад у сусветную духоўную спадчыну.

Менавіта духам такога актыўнага, змагарнага гуманізму прасякнута ўся паэзія Ф. Багушэвіча — актыўнага ўдзельніка паўстання. Нягледзячы на паражэнне паўстання, ён з верай і надзеяй глядзеў у будучыню. Ён верыў у нязломнасць духу «тутэйшага» чалавека, бачыў усе перавагі яго над панамі і чыноўнікамі, цвяроза ацэньваў прычыны трагедыі паражэння.

Такім чынам, паўстанне 1863 г. было не выпадковым бунтам радыкальнай шляхты, а ўсенародным змаганнем у абарону сваіх нацыянальных і чалавечых правоў, г. зн. глыбока гуманным і заканамерным па сваёй маральнай і палітычнай сутнасці. Гэты факт красамоўна пацвярджае беларуская літаратура парэфарменнага часу.

Менавіта зыходзячы з пазіцыі К. Каліноўскага, яго аднадумцаў, г. зн. з пазіцыі актыўнага гуманізму, Ф. Багушэвіч працягвае гэтую традыцыю, хоць у іншых умовах і іншымі метадамі.

Навізна гуманістычнай канцэпцыі Ф. Багушэвіча заключаецца ў тым, што яна арганічна звязана з ідэяй нацыянальнага Адраджэння Беларусі. Працягваючы ідэю К. Каліноўскага, ён спалучае ідэю сацыяльнага разняволення сялянства з нацыянальным адраджэннем народа, апорай на яго духоўныя традыцыі і культурныя здабыткі, у першую чаргу, на родную мову. Працягваючы традыцыі В. Дуніна-Марцінкевіча і яго паслядоўнікаў, Багушэвіч надае ім гістарычную маштабнасць і абгрунтаванасць, разглядаючы іх у кантэксце новых сацыяльна-гістарычных з'яў і працэсаў.

Зыходзячы з рэалістычных прынцыпаў, набліжаючы мастацкую творчасць да патрэб і імкненняў беларуса, у цэнтры сваёй творчасці ён ставіць вобраз героя, які пачынае ўсведамляць сваё месца ў жыцці, сваю стваральную місію, сваю чалавечую годнасць. Ідэя маральнай рэабілітацыі змяняецца тут усведамленнем чалавечай годнасці, павагі да ўсіх нацый і народаў. Ідэя ўзвышэння чалавека з народа, ідэя гуманістычнага самасцвярджэння, якая пазней у Я. Купалы будзе сфармулявана як праграмны адраджэнскі дэвіз «людзьмі звацца».

Так, маральны кодэкс лірычнага героя Ф. Багушэвіча і яго сучаснікаў і паслядоўнікаў (Я. Лучыны, А. Гурыновіча, А. Ельскага, М. Косіч і інш.), бадай, найбольш яскрава выяўлены ў вершы «Ахвяра», дзе на першы план вылучаны рысы патрыятызму і гуманізму, сапраўднай чалавечнасці:

Маліся ж, бабулька, да Бога,
Каб я панам ніколі не быў:
Не жадаў бы ніколі чужога,
Сваё дзела як трэба рабіў.

.....

Каб за край быў умерці гатоў,
Каб не прагнуў айчызны чужых.
Каб я Бога свайго не акпіў,
Каб не здрадзіў за грошы свой люд...

Каб сваю мне зямельку араць
І ўмерці на ёй хоць калі.
Дык прасі ж ты ў Бога, малі,
Каб я панам ніколі не быў! ²

² Багушэвіч Ф. Творы. Мн., 1991. С. 77–78.

Марыя Бяспалая (Мінск)

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ Ў ВЯСКОВЫМ АСЯРОДДЗІ 1920-х ГАДОЎ

Пытанне аб зараджэнні беларускай нацыянальнай ідэі, яе ўспрыманні рознымі коламі грамадства даследавана дастаткова шырока. Толькі за апошнія гады з'явілася шмат работ, прысвечаных гэтай тэматыцы ў розных яе праявах. Сярод іх можна назваць «Гісторыю культуры Беларусі». Адзін з яе аўтараў, Л. Лыч, разглядае праблемы нацыянальнага адраджэння праз прызму адраджэння нацыянальнай культуры. Іншым яго праблемам — станаўленню сістэмы нацыянальнай адукацыі, фарміраванню нацыянальнай інтэлігенцыі, аналізу поглядаў відных дзеячаў беларускага Адраджэння прысвечаны артыкулы Л. Пурышавай, В. Хоцінай, навуковыя працы М. Крукоўскага і інш.

Аднак пры аналізе работ, прысвечаных нацыянальнай ідэі, можна заўважыць, што аб'ект даследавання абмежаваны вузкімі рамкамі актыўнага грамадства ці тычыцца гэтых праблем. Па аб'ектывных прычынах (з-за адсутнасці фактычнага матэрыялу) не разглядаецца распаўсюджванне нацыянальнай ідэі сярод малаадукаваных народных мас, не аналізуецца працэс росту іх нацыянальнай самасвядомасці.

На нашу думку, гэтая з'ява можа быць добра адлюстравана на прыкладзе пашырэння нацыянальнай ідэі ў вясковым асяроддзі 1920-х г. Шматлікія архіўныя дакументы дазваляюць паказаць гэты працэс з пазіцыі вясковага жыхара, як бы на мікраўзроўні.

Выразнай праявай распаўсюджвання нацыянальнай ідэі ў масах тагачаснага грамадства стаў працэс ранняй беларусізацыі. Аб ім навуковая літаратура звесці амаль не дае, таму будзем карыстацца ў асноўным матэрыяламі архіваў.

Думкі аб нацыянальным Адраджэнні ўзніклі ў розных кутках рэспублікі, яго актыўнымі праваднікамі з'яўляліся настаўнікі. Яны стваралі і ўзначальвалі беларускія культурна-асветніцкія гурткі, галоўным відам дзейнасці якіх стала тэатральная самадзейнасць. Некаторыя настаўнікі ў адзначаным накірунку дзейнічалі самастойна. Напрыклад, у красавіку 1921 г. школьнікі і моладзь вёскі Весніцы Барысаўскага павета паставілі п'есу Ф. Аляхновіча «Калісь». Перад пачаткам спектакля настаўніца сказала прамову аб карысці асветніцтва. Настаўнік Цімкавіцкай школы І. Платон пісаў: «Я ў школе святочнымі днямі часта разыгрываю з вучнямі із беларускіх народных твораў і навучыў іх пець беларускія песні. У Бытчы прайшоўшымі

святамі я з вучыцелямі ставіў «Па рэвізіі», «Пашыліся ў дурні», «Чорт і баба», «Антон Лата». У Кішчанскай Слабадзе перад Калядамі я паставіў толькі «Па рэвізіі» і «Паўлінку»¹.

Пад кіраўніцтвам настаўнікаў і пры іх самым актыўным удзеле працавалі беларускія драматычныя гурткі амаль пры кожнай школе на Ігуменшчыне, многа такіх добраахвотных аб'яднанняў існавала на Случчыне і іншых месцах. Адзін з першых гурткоў, які падняў праблему Адраджэння, арганізавалі настаўнікі мястэчка Крайск, на Барысаўшчыне, яшчэ ў красавіку 1920 г. Рэпертуар гурткоў у большасці складаўся з беларускіх п'ес, прычым зыходзілі са сваіх магчымасцей, асабліва складана аказвалася падабраць выканаўцаў жаночых роляў. Не прыходзілася вельмі перабіраць з памяшканнямі: спектаклі ладзілі ў школе, у хацечытальні, нават у сялянскіх свірнях, на таку. Затое дэкарацыі і адзенне актёраў былі самымі натуральнымі, ды і сюжэт п'есы як найлепш упісваўся ў навакольнае асяроддзе. Змест п'есы, яе мова былі для гледачоў блізкімі і зразумелымі, а галоўнае — яны чулі, што гучыць са сцэны, значыць існуе, захавалася сваё, роднае слова, жарт, прымаўка. Сам працэс падрыхтоўкі спектакля, апантанасць моладзі не мог не захапіць і астатніх вясцоўцаў, стварыць уражанне нейкай незвычайнай падзеі.

У сувязі з актывізацыяй беларускага руху перад кіруючымі органамі паўстала пытанне адбору беларускіх п'ес для пастановак самадзейнымі калектывамі. У канцы 1922 г. спіс быў апублікаваны, у яго ўвайшлі 42 п'есы дванаццаці аўтараў, напрыклад «Паўлінка», «Раскіданае гняздо» Я. Купалы, «Модны шляхцюк» К. Каганца, «Антось Лата» Я. Коласа, «Калісь», «Чорт і баба» Ф. Аляхновіча, «Апошняя спатканне», «Бязвінная кроў», «Ганка» У. Галубка і інш.²

Найбольш шырокае распаўсюджанне ідэя беларусізацыі знайшла на Барысаўшчыне. На пачатку 1921 г. адсюль паведамлялі: «Беларусы павета сталі арганізоўвацца, таму патрэбны беларускія п'есы і ноты». Гэтая акалічнасць мела пад сабою гістарычныя карані. Яшчэ ў 1905 годзе сярод вучняў гарадскога вучылішча ўзнік беларускі гурток, праца якога хутка была забаронена па прычыне здрады аднаго з сяброў. На пачатку 1914 г. у гэтым жа вучылішчы, акрамя дзейнасці адноўленага беларускага гуртка, распачынаецца праца па збіранню народных твораў, знаёмству з роднай мовай. Аднак першая сусветная вайна прыпыніла гэтую работу. У паслярэвалюцыйныя гады зноў пачынаецца праца на ніве беларускага Адраджэння, робіцца збор на карысць беларускага фонду, ставяцца беларускія спектаклі. Праўда, гэтаму перашкаджае частая перамена фронту, але пасля стабілізацыі палітычнай сітуацыі справа зноў ажывае³.

¹ Дзяржаўны архіў Мінская вобласці (ДА МВ). Ф. 324, воп. 1, спр. 155, арк. 36.

² Тамсама. Спр. 170, арк. 446.

³ Тамсама. Ф. 585, воп. 1, спр. 1, арк. 6.

Слухачы Барысаўскіх павятовых двухмесячных педагагічных курсаў, на якіх займаліся настаўнікі з усіх валасцей, на сходзе 29 чэрвеня 1921 г. па ініцыятыве М. Таразевіча з крайскага гуртка «Вянок» стварылі беларускі гурток пры курсах. Яны паставілі перад сабой мэту «пашырэння беларускай культуры шляхам пастаноўкі спектакляў, чытання лекцый, выступленняў хору і арганізацыі літаратурных вечароў»⁴.

Гурток прасіў дапамогі ў мясцовага камітэта палітасветы, дэманструючы сваё жаданне працаваць на платформе савецкай улады. Для пачатку патрэбны былі беларускія плакаты, падручнікі па беларусазнаўству і беларускай літаратуры, газеты, тэатральны рэквезіт. Аднак кіруючая арганізацыя з-за адсутнасці сродкаў нічым дапамагчы не змагла.

Справа беларускага Адраджэння атрымала моцны імпульс пасля прыезду ў Барысаў А. Іванава-Казельскага. У жніўні 1921 г. на другім агульным сходзе беларускага гуртка пры настаўніцкіх курсах ён зрабіў даклад аб агульным стане беларускай культуры і прапанаваў стварыць пастаянна дзеючы гурток у Барысаве, прыцягнуўшы да працы ў ім мясцовых беларусаў. Гэтая ініцыятыва дазваляла захаваць у павятовым цэнтры хаця б адну беларускую культурна-асветніцкую арганізацыю. Ён выступаў некалькі разоў і вельмі пранікнёна гаварыў аб неабходнасці «падцягнуцца, каб не было закідаў, што беларусы нічога не ўмелі, не ўмеюць і не зробіць у будучыні»⁵.

На сходзе прысутнічала больш дваццаці слухачоў беларускіх настаўніцкіх курсаў. Пасля іх ад'езду з курсаў на працягу жніўня – верасня 1921 г. на Барысаўшчыне паўстала сем беларускіх культурна-асветніцкіх гурткоў, а ў самім горадзе такі гурток ператварыўся ў Беларускую культурна-асветніцкую грамаду. Грамада была зарэгістравана 10 студзеня 1922 г., яе статут зацвердзіў наркам асветы У. М. Ігнатоўскі. Мэты новай арганізацыі былі вельмі шырокія: вывучэнне асаблівасцей і мінуўшчыны Бацькаўшчыны, артыстычныя выставы на базе беларускіх драматычных і літаратурных твораў, адкрыццё беларускага музея, выстаў культуры краю, курсаў, чытанне лекцый па краязнаўству. Планавалася выданне твораў маладых аўтараў і перадрук старых выданняў, а таксама адкрыццё драматычных, харавых школ.

Разуменне Грамадою неабходнасці захавання і развіцця народнай спадчыны не выклікала сумнення, але праграма аднаўлення ўсіх «старых культурна-навуковых помнікаў, якія захаваліся ў народзе ў выглядзе легендаў, казак і спеваў», была нерэальнай. Гэтак жа варта ацаніць заклікі да ўсіх культурнікаў запісваць арыгінальныя дыялекты беларускай мовы, народныя мелодыі, легенды, вершы, паданні, апавяданні і збіраць мастацкія, арыгінальныя тканяны, ганчарныя вырабы⁶.

⁴ ДА МВ. Ф. 324, воп. 1, спр. 197, арк. 1.

⁵ Тамсама. Арк. 7, 7 адв.

⁶ Тамсама. Ф. 585, воп. 1, спр. 1, арк. 9.

У 1922 г. на Барысаўшчыне існавала 8 беларускіх гурткоў. Галоўным відам іх дзейнасці стала пастаноўка самадзейных спектакляў. Як заўважалася ў справаздачы аднаго з гурткоў, гэта давала магчымасць зразумець, што «на простаі, мужыцкай мове можна не толькі чытаць альбо пісаць, але нават адбіваць малюнкi жыцця з усёй прыгажосцю, пекнатой, а найбарджэй са зразумеласцю»⁷.

З валасных беларускіх аб'яднанняў самы цікавы і дзейздольны гурток з прыгожаю назваю «Вянок» злагыўся ў м. Крайск. Яго арганізавалі дванаццаць настаўнікаў мясцовай школы. За першы год існавання сябры гуртка паставілі шэсць спектакляў, галоўным чынам фальклорнага кшталту. Арганізатарам і рэжысёрам гуртка быў настаўнік Віктар Таразевіч, хор узначальваў Ігнат Чачык, струнны аркестр — Янка Таразевіч, а Янка Трубач, акрамя таго, што быў артыстам, выступаў з лекцыямі па беларусазнаўству⁸. Гурток існаваў, як сведчаць дакументы, да 1923 г. Яго дзейнасць — яркі і прыгожы прыклад таго, як многа можна зрабіць невялікімі, але актыўнымі беларускімі сіламі.

Сябры гуртка ставілі сваёй мэтай пашырэнне беларускай культуры і роднай мовы, планавалі адкрываць беларускія хаты, кнігарні, ставіць спектаклі, актыўна выступаць перад рознымі таварыствамі, каб бараніць беларускую справу і асвету, знаёміць насельніцтва з гісторыяй Бацькаўшчыны, роднай літаратурай, збіраць беларускія народныя творы, запісваць мелодыі і беларускія спевы, этнаграфічны і гістарычны матэрыял. Паказальным было і такое патрабаванне статута — сябрам Грамады размаўляць паміж сабою і ўсюды на беларускай мове. Мясцовыя ўлады да працы гуртка ставіліся, мякка кажучы, абыякава. Справа даходзіла нават да таго, што псавалася і рабавалася тэатральная маёмасць гуртка. Але мясцовае насельніцтва да працы гуртка ставілася прыхільна. Гурткоўцы, адчуваючы гэта, у сваю чаргу, выказвалі павагу глядачам, выязджаючы са спектаклямі ў навакольныя вёскі. Іх заўсёды чакалі. Напрыклад, сяляне в. Заброддзе напісалі заяву ў гурток аб пастаноўцы ў іх вёсцы спектакля «Збянтэжаны Саўка», паабыячаўшы за свой кошт падрыхтаваць усё патрэбнае. Гурткоўцы не толькі паказалі спектакль, але і прачыталі лекцыю па гісторыі Беларусі. Трэба дадаць, што амаль кожны спектакль суправаджаўся ці лекцыяй па беларусазнаўству, ці выступленнем хору. Спектаклі былі ў асноўным платныя і на выручаныя грошы набывалася ўсё неабходнае⁹.

Гурток крайскіх настаўнікаў адыграў важную ролю і ў справе надання беларускім народным традыцыям афіцыйнага прызнання. Маецца на ўвазе святкаванне Купалля. У 20-х г. «вянкоўцы» праводзілі гэтае свята па дакладна

⁷ ДА МВ. Ф. 394, воп. 1, спр. 399, арк. 2.

⁸ Тамсама. Ф. 585, воп. 1, спр. 4, арк. 4.

⁹ Тамсама. Ф. 394, воп. 1, спр. 399, арк. 19.

распрацаванай праграме. У 1922 г. на адкрытай сцэне ставіўся спектакль па п'есе Ф. Аляхновіча «На вёсцы», потым хор выканаў каля 10 беларускіх песень, а струнны аркестр сыграў некалькі мелодый. Апоўначы пачаліся караводы, скокі праз вогнішча¹⁰.

З пачаткам афіцыйнай беларусізацыі дзейнасць гуртка зліваецца з гэтай плыню і губляе сваю адметнасць. Аднак дзейнасць «вянкоўцаў» была самай прыкметнай з усіх самадзейных аб'яднанняў, якія з'яўляліся самымі адукаванымі людзьмі свайго асяроддзя, добра разумелі мэты сваёй дзейнасці і многае паспелі выканаць.

Шкада, што такія высновы нельга зрабіць наконт астатніх беларускіх культурна-асветніцкіх гурткоў, хоць і сярод іх сяброў былі апантаныя людзі. 4 верасня 1921 г. Янка Баброўскі, настаўнік Гасцілавіцкай школы, што недалёка ад Лагойска, арганізаваў гурток «Працаўнік». Большасць яго сяброў склала сялянская моладзь і вучні мясцовых школ. У статуце, акрамя іншага, гаварылася аб неабходнасці ліквідацыі непісьменнасці сярод саміх сяброў. Усіх непісьменных абавязвалі па два разы на тыдзень збірацца ў «Беларускай хаце», дзе настаўнікі не толькі вучылі чытаць і пісаць, але і праводзілі лекцыі па гісторыі і геаграфіі Беларусі; тут жа знаходзілася гуртковая бібліятэка. Гурткоўцы прынялі пастанову, каб кожны сябра прачытаў на працягу 2-х тыдняў хаця б адну кніжку з бібліятэкі.

«Працаўнік» распачаў сваю дзейнасць пастаноўкаю ў Гасцілавічах спектакляў «Міхалка» і «Гутарка рабочага і селяніна аб харчовым падатку». Прадстаўленне прайшло вельмі добра. Потым п'есы разыгрываліся даволі часта; праз 3 тыдні — новая п'еса з беларускага рэпертуару. Мясцовыя ўлады спачатку даволі скептычна адносіліся да гуртка, але пасля першага спектакля адбыліся некаторыя станоўчыя змены. За восень 1921 г. паставілі 5 спектакляў, а зімою абмяжоўваліся арганізацыяй па вёсках Лагойшчыны літаратурных вечароў, выступленняў хору, лекцый па гісторыі і геаграфіі Беларусі. Я. Баброўскі запісаў каля сотні абрадавых і калядных песень. Вясной 1922 г. зноў пачалі ставіць спектаклі, а летам праца спынілася. У 1923 г. праца гуртка пачала пагроху слабець, бо яго кіраўніцтва аказалася занята справамі ў воласці. Гурток «Працаўнік» не змог дасягнуць узроўню «вянкоўцаў». Галоўная прычына, на наш погляд, крыецца ў якасным адрозненні складу гурткоў, бо ўзровень настаўнікаў і вучняў параўнаць нельга.

На працягу жніўня – верасня 1921 г. паўсталі новыя беларускія культурна-асветныя гурткі ў вёсках Корань, Малыя Ухалоды, Кішчына Слабада, Гарадзішча, Слабада, Забашэвічы. Сябрамі іх была ў асноўным сялянская моладзь, арганізатарамі і кіраўнікамі — мясцовыя настаўнікі. На іх падаў увесь цяжар арганізацыйнай і творчай працы, аб чым сведчыць ліст з Гайна-Слабодскай воласці: «Мы ўжо пачалі збольшага сваю гуртковую працу. У суботу

¹⁰ ДА МВ. Ф. 394, воп. 1, спр. 399, арк. 38.

22 красавіка 1922 г. у Корані адбыліся першыя гуртковыя спектаклі — «Чорт і баба» і «Міхалка». Пасля вучні дэклімавалі вершы Я. Купалы і Я. Коласа».

Мясцовыя ўлады мала дапамагалі гурткоўцам. Абыякавае стаўленне кіруючых інстанцый да беларускіх аб'яднанняў прывяло да заняпаду іх дзейнасці. Без матэрыяльнай і маральнай падтрымкі працаваць аказалася немагчыма. У першай палове 1923 г. спыніла сваё існаванне Барысаўская навукова-культурная Грамада, паціху замірае дзейнасць валасных беларускіх гурткоў. У дакументах наступных гадоў не сустракаецца ніякіх звестак аб іх. Аднак важна, што на самым пачатку мірнага жыцця, менавіта знізу паўстае спроба беларускага Адраджэння, абуджэння нацыянальнай самасвядомасці, цікавасці і павагі да сваёй мінуўшчыны, мовы і культуры.

Са свайго боку частка настаўніцтва актыўна распаўсюджвала ідэі нацыянальнай самасвядомасці сярод вясковага насельніцтва.

Уладзімір Трамбіцкі (Мінск)

УПЛЫЎ УЯЎЛЕННЯЎ ПРА БУДУЧЫНЮ НА ФАРМИРАВАННЕ ІДЭАЛАЎ

У цяперашні час, калі грамадства стаіць на парозе XXI ст., усё часцей прапануюцца песімістычныя сцэнарыі будучыні. Цікавае да гэтай праблемы ў людзей выклікаеца і тым, што ў постсавецкіх дзяржавах праходзіць пераацэнка каштоўнасцей.

Філасофію і філосафаў заўсёды цікавілі пытанні пра будучыню чалавека ў грамадстве. На гэтую тэму пісалі Сенека, Платон, Арыстоць, Дэкарт, Кузанскі, Пампанаці, Мор, Кампанела, Бэкан, Паскаль, Гобс, Спіноза, Лейбніц, Гольбах, Гельвецый, Русо, Гердэр і інш.

Усе філасофскія падыходы пры апісанні будучыні можна згрупаваць наступным чынам:

1. Філасафы, якія пісалі і пішучь аб тым, што грамадства развіаецца па ўзыходзячай лініі.

2. Філасафы, якія лічылі і лічаць, што развіццё грамадства ідзе па лініі рэгрэсу.

3. Філасафы, якія развіццё грамадства параўноўвалі з развіццём чалавека (народжэнне, станаўленне, развіццё, старэнне і смерць), А потым усё паўтараецца спачатку. Інакш кажучы, адстойвалі цыклічную схему грамадскага развіцця.

Да першай групы можна аднесці Л. Кара, Ж. Кандарсэ, Гердэра, Гегеля, Герцэна, Чарнышэўскага, Мендзялеева, Мечнікава, Цыялкоўскага і інш. Другую групу прадстаўляюць Шэльскі, Гелен, Элюль, Мэмфард, З. Фрэйд, Э. Фром, Д. Хаўэн, П. Бергер і інш. Найбольш вядомымі прадстаўнікамі трэцяй групы з'яўляюцца: Д. Віка, Р. Арон, Марк-Івен, Пейдж, М. Крукоўскі.

Да асобнай групы можна аднесці У. Растоў і Р. Арона, якія грамадскі прагрэс выводзілі з тэхнічнага, які павінен быў вырашыць усе сацыяльныя праблемы. У 70-я гг. нашага стагоддзя Дж. Гелбрэйт стварае тэорыю «новага індустрыяльнага грамадства», Г. Вікерс — «постліберальнай эры», А. Норман — «інфармацыйнага грамадства», А. Гартнер — «грамадства спажывання», Э. Бжэзінскі — тэорыю «тэхнагоннага грамадства».

Калі гаворка ідзе пра сацыяльныя вынікі навукова-тэхнічнага прагрэсу, нельга абысці ідэі, выказаныя амерыканскім футуролагам О. Тофлерам, аўтарам кніг «Футура-шок», «Трэцяя хваля», «Зрух улады: веды, багачце і насілле на парозе

XXI стагоддзя». Футуролаг лічыць, што грамадства прайшло такія этапы развіцця: аграрнае, індустрыяльнае і інфармацыйнае. У апошняй рабоце Тофлер звяртае ўвагу не толькі на зрухі ўлады на глабальным узроўні, але і на больш нізкіх узроўнях: на ўзроўні адукацыі, аховы здароўя, фінансаў, бізнесу, сродкаў інфармацыі. На змену ўладзе грошай у індустрыяльным грамадстве прыходзіць улада тых, хто валодае найноўшай інфармацыяй. Развіццё інфармацыйнага грамадства дапускае пераход да грошай, якія носяць сімвалічны характар — з'яўляюцца электроннымі імпульсамі. На парозе XXI ст. адбываюцца зрухі ў бок ведаў як капіталу. Працэс камп'ютэрызацыі з'яўляецца не толькі новым фактарам грамадскага прагрэсу, але і садзейнічае паскарэнню эканамічных працэсаў. Да асаблівасцей сучаснай эпохі Тофлер адносіць і пераадольванне ідэі аб узаемазамыняльнасці працаўнікоў, якая сваім нараджэннем абавязана канвеернай вытворчасці. Цяпер да працаўнікоў прад'яўляюцца зусім іншыя патрабаванні: здольнасць да творчай працы, успрымальнасць да новага. Змены ў сучасным грамадстве вядуць да таго, што найбольш эфектыўным сродкам улады становіцца веда. Але веда ў грамадстве размяркоўваюцца яшчэ больш нераўнамерна, чым багацце і зброя. Вось чаму перамеркаванне ведаў, інтэлектуальных рэсурсаў з'яўляецца важнай задачай сучаснай цывілізацыі. За гэтым стаіць цяжкавырашальная праблема навуковай і тэхнічнай адсталасці большасці краін.

Прагрэс сучаснай цывілізацыі залежыць ад эвалюцыі тэхнікі і тэхналогій. Адным з першых, хто звярнуў на гэта ўвагу, быў Льюіс Генры Морган (1818–1881). Займаючыся вывучэннем развіцця культурнай эвалюцыі іракезаў, ён выдзеліў у эвалюцыйным працэсе шэраг этапаў, якія залежаць ад тэхналагічнага працэсу. Да «сярэднедзікунскіх» Морган аднёс культуры, прадстаўнікі якіх займаліся паляваннем, лоўляй рыбы, збіральніцтвам. Асаблівасцю «падзікунскага» перыяду было выкарыстанне лука і стрэлаў, а «ранняга варварства» — ганчарная справа.

Адзін з вядомых даследчыкаў сучаснай культурнай антрапалогіі Майкл Говард лічыць, што вялікі ўклад у антрапалагічную навуку ўнёс Эдвард Б. Тэйлар (1832–1917): «...стварэнне ім канцэпцыі культуры, якую ён вызначыў як «складанае цэлае», што ўключае ў сябе сістэму ведаў, а таксама вераванні, мастацтва, мараль, традыцыі, усе ўмельствы і звычаі, выпрацаваныя чалавекам як членам грамадства. Менавіта Тэйлар прапанаваў адрозніваць біялагічныя складаемыя характарыстыкі і набытыя сацыяльна — праз навучанне¹.

У цяперашні час, калі адбываецца пераацэнка каштоўнасцей, цяжка не толькі прадказваць будучыню, але і адэкватна ацэньваць падзеі, якія адбываюцца вакол нас. Прадбачаннем будучыні займаюцца не толькі вучоныя, але і астралагі, псіхафізіёлагі, уфалагі, ведзьмары, дыянецікі і інш. Многія з іх да навукі не маюць ніякага дачынення.

¹ Говард М. Сучасная культурная антрапалогія. Мн., 1995. С. 30.

Інфармацыя на сацыяльным узроўні здольна выконваць розныя функцыі. Яна выконвае асабліва важную ролю пры прыняцці кіруючых рашэнняў. Апошнія аказваюць уплыў не толькі на сучасныя сацыяльныя сістэмы, але і на будучыню чалавека і грамадства. Да нядаўняга часу ў сістэме сацыяльных каштоўнасцей важнейшай была інфармацыя суб'ектаў, якія валодалі ўладай і багаццем. У цяперашні час пры прыняцці кіруючых рашэнняў узрастае роля інфармацыі і ведаў. На нашых вачах адбываецца перамяшчэнне ўлады да тых суб'ектаў, якія здольны прыняць аптымальныя рашэнні ў патоку сацыяльна і індывідуальна значнай інфармацыі.

Такім чынам, у якасці асноўных дэтэрмінантаў развіцця асобы і грамадства на парозе XXI ст., у адрозненне ад традыцыйных цывілізацый, пачынаюць выступаць інфармацыя і веды. Разам з тым у сістэме сацыяльных каштоўнасцей важнае месца займаюць насілле і багацце. Больш таго, багацце і насілле застаюцца важнымі інструментамі ўлады. Прапарцыянальныя суадносіны багацця, насілля і ведаў часта вядуць да новых форм насілля. Кантроль над інфармацыяй дазваляе мець рэальную ўладу як у эканамічнай, так і ў палітычнай сферах дзейнасці.

Узрастанню ролі інфармацыі ў жыцці грамадства і асобы садзейнічае і працэс камп'ютэрызацыі, які аказвае ўплыў на сацыяльна-эканамічныя працэсы, на ўпраўленчыя структуры. Названы працэс вядзе да фарміравання новых каштоўнасцей.

Сучасныя сродкі сувязі ажыццяўляюцца без выкарыстання «адкрытых» механізмаў транспартавання інфармацыі (кастры, флажкі). Узрастае хуткасць перадачы інфармацыі. Працэс дэманіпацыі адкрывае доступ кожнай асобе да інфармацыі. Дзякуючы гэтаму ў асобы з'яўляецца магчымасць інтэнсіфікацыі сваёй дзейнасці. Працэс інфарматызацыі грамадства аказвае ўплыў не толькі на асобу, але і на сацыяльную структуру грамадства. Так, напрыклад, у ЗША ў сферы інфармацыі і паслуг у пачатку 90-х г. працавала каля 80% насельніцтва. Рэзка скарацілася доля занятых у традыцыйных прамысловых галінах².

Інфармацыйныя тэхналогіі ў тэхнагенных цывілізацыях здольны выконваць і культурагенную функцыю. Многія футуролагі лічаць, што XXI ст. будзе не стагоддзем «барацьбы з ідэалогіяй», а стагоддзем «барацьбы за авалоданне інфармацыяй». Новыя інфармацыйныя тэхналогіі могуць садзейнічаць інтэграцыйным працэсам розных краін.

Інфармацыйныя тэхналогіі здольны аказваць уплыў на ўсе сферы дзейнасці чалавека і грамадства:

- эканамічную,
- палітычную,
- навуковую,
- прававую і інш.

² Ракитов А. И. Философия компьютерной революции. М., 1991. С. 227.

Такім чынам, у XXI ст. роля інфармацыйных тэхналогій у сістэме культуры будзе ўзрастаць.

В. С. Сцёпін лічыць, што ў XX ст. рэзервы цывілізацыйнага росту вычарпалі сябе, аб чым сведчаць многія глабальныя супярэчнасці. Зараз узнікае новая культура ўзаемаадносін паміж чалавекам і грамадствам. Гісторыя грамадства пераўтвараецца не ў гісторыю асобных дзяржаў і народаў, а ў глабальную гісторыю, калі змяненні ў жыцці адных краін адбываюцца на іншых дзяржавах. Асаблівасцю будучыні Сцёпін лічыць пераход ад насілля да ненасілля.

Што датычыцца маёй думкі аб будучыні, то далучаюся да тых, хто свой вопыт лічыць песімістычным, але не адмаўляю развіцця грамадства па ўзыходзячай лініі.

У айчынай і замежнай філасофскай літаратуры шмат увагі ўдзяляецца ўяўленням аб будучыні. Але справа ў тым, што ўяўленні аб будучыні могуць аказаць уплыў на лёс як канкрэтнага чалавека, так і цэлых народаў і цывілізацый. Уяўленні аб будучыні могуць садзейнічаць як росквіту культуры, так і яе заняпаду. У жыцці чалавека і грамадства як бы працуе фантастычная машына часу, якая можа не толькі вяртаць у мінулае, але і прапанаваць чалавеку і грамадству свае сцэнарыі будучыні.

Сёння, у час, калі назіраецца пераацэнка каштоўнасцей, гэта тэма актуальная. Да нядаўняга часу ў сістэме грамадскіх каштоўнасцей больш увагі ўдзялялася ўяўленням аб будучыні, чым рэальным грамадскім праблемам. У марксісцка-ленінскай трактоўцы будучыні надаваўся прыярытэт агульнаму над індывідуальным. Таму лёс чалавецтва ставіўся вышэй лёсаў канкрэтных людзей.

У такім падыходзе адчуваецца ўплыў філасофіі Платона, дзе свет ідэй ставіцца вышэй зямной рэчаіснасці. Такі падыход не садзейнічае фарміраванню гарманічных адносін чалавека і свету, чалавека і прыроды, чалавека і грамадства. Падобная сітуацыя існуе і ў сучаснай тэхнакратычнай цывілізацыі, дзе грамадскі прагрэс у большай меры залежыць ад навукова-тэхнічнага прагрэсу. Погляд на свет, які сцвярджае, што чалавек — вяршыня прыроды, вельмі часта суправаджаецца насіллям не толькі над прыродай, але і над людзьмі. Іншымі словамі, нашы ідэалы аб будучыні аказваюць уплыў на цяперашні час не менш, чым мінулыя падзеі (гісторыя). Гэту з'яву не трэба тлумачыць нейкімі невядомымі фантастычнымі сіламі або містыкай.

Справа ў тым, што чалавек адрозніваецца ад усіх вядомых жывых істот свядомасцю. Пры дапамозе апошняй чалавек здольны прадбачыць будучыню. Больш таго, ён здольны матэрыялізаваць мадэль будучыні сваёй працай. Але чалавек жыве сярод людзей. А другія асобы будучыню бачаць інакш. У выніку дзейнасці розных людзей атрымліваецца часта такая будучыня, якой не ўсе хацелі б. Такім чынам, у якасці асноўнай прычыны, якая садзейнічае ўплыву ўяўленняў аб будучыні на сучаснасць, выступае свядомасць людзей.

Але прадбачанне будучыні далёка не заўсёды адыгрывае адмоўную ролю ў жыцці чалавека і грамадства. У якасці другой прычыны, якой можна растлумачыць нелінейны характар грамадскага развіцця, выступае калектыўны характар чалавечай дзейнасці.

Свядомасць, каштоўнасці і ідэалы аказваюць уплыў на справы чалавека і на рэальны гістарычны працэс.

Калі дзяўчына спяшаецца на спатканне, ксёндз ідзе на службу, выкладчык чытаць лекцыю, злодзей збіраецца «на справу», імі рухаюць не толькі матэрыяльныя інтарэсы, але і ўяўленні аб будучыні.

Такім чынам, не толькі будучыня залежыць ад сучаснасці, але і ўяўленні аб будучыні, ідэалы аказваюць уплыў на сучаснасць.

Больш таго, ідэалы могуць выступаць у якасці моцнага стымулу для дзейнасці як канкрэтных асоб, так і груп людзей.

Ідэалы выступаюць у якасці жаданай будучыні. Але розныя асобы бачаць будучыню па-свойму. Сваё бачанне будучыні людзі імкнуцца матэрыялізаваць сваёй дзейнасцю. У выніку атрымліваецца «мазаічная» сацыяльная рэальнасць. Такім чынам, уяўленні аб будучыні аказваюць уплыў як на фарміраванне ідэалаў, так і на рэальныя справы канкрэтных асоб, дзяржаў, культур і цывілізацый.

Алесь Шпакоўскі (Мінск)

ПОКЛІЧ СКАРЫНЫ СЁННЯ

Задачай гэтага даклада з’яўляецца акрэсленне хвалі геніяльнага радыкалізму, заложанага ў прыродзе чалавека і які прынёс нам, беларусам, дзейнасць палачаніна Францыска Скарыны.

Уявім, што мы апынуліся ў часе Ф. Скарыны і можам назіраць і Полацк, і Прагу, і Вільню, і ўсё, што паміж імі і хто паміж імі. Еўропа, у прынцыпе, была раздзелена толькі моўнымі бар’ерамі. Але, каб усвядоміць значэнне гэтых бар’ераў, успомнім, што іх устанавіў наш Айцец Нябесны пасля разбурэння Вавілонскай вежы. Значыць, наша мова дадзена не дзеля таго, каб мы неслі яе з сумненнем. Калі мы свядомыя людзі, хрысціяне, то беларуская мова для нас — святы інструмент паразумення, аб’яднання і мабілізацыі ўсяго культурна-палітычнага, гаспадарчага патэнцыялу перад Богам.

Несумненна, гэта ўважаў і Ф. Скарына, калі адкрываў эпоху беларускай кнігі друкаваннем Бібліі на роднай мове. Але ці толькі мову ўзносіў да нябёс Скарына друкаваннем? Сёння мы знаёмы з храналогіяй часу, але, здаецца, цалкам страцілі паняцце аб мудрасці, аб тагачаснай духоўнасці, аб «нервах» і душы тагачасных людзей. Чаму нашы продкі прынялі Ісуса, яго ўсепераможную любоў як сваю?

Рэлігія Ісуса грунтавалася на нябачнай душэўнай, духоўнай аснове замест бачнай сімвалічнай, язычніцкай. На гэтым зломе нам да Другога Прышэсця ўспамінаць светазарны наватарскі дух дзейнасці Ф. Скарыны — дух сапраўднага Святара, «прастуючага шляхі да Бога».

Наша сённяшняя цывілізацыя ідзе па гэтым шляху аб’ектыўных ведаў, верхам і крыніцай якіх ёсць Божае Адкрыццё, або Азарэнне.

Покліч Скарыны сягоння — гэта покліч еўрапейца, эстафета незамутнёнай першароднай свабоды творчай дзейнасці ва ўмовах, калі ўлада вандалаў наклала адбітак не толькі на геаграфію Зямлі, але і на мазгі сучаснікаў.

Каб непасрэдна падысці да вырашэння нацыянальнай задачы, трэба адзначыць, што ва ўсе часы і ў кожным народзе існуе большасць (moral majority) і маральная меншасць (moral minority). Культура — гэта набытак маральнай большасці, які ўмацаваў Новым Запаветам Ісус Хрыстос, адкрыўшы Новае Неба. На працягу 1500 гадоў ад Нараджэння Хрыста шліфавалася культура, каранем якой ёсць, як стрыжань, аб’ядноўваючы аб’ектыўнае з суб’ектыўным, непасрэдна Божае Адкрыццё. Далей эпоха адраджэння Сэнсу (Рэнесанс), калі Божае Адкрыццё прыйшло ў візуальны свет, прызнала ўсе

дахрысціянскія дасягненні гуманізму, пачала ствараць (упершыню) аб'ектыўныя веды аб рэальнасці.

У тых часы маральная большасць людзей упершыню ўсвядоміла сябе і, будуючы новы вобраз дзяржаўнасці, перастала распраўляцца з «ведзьмамі», акультыстамі, утапістамі; бачачы іх прыродную абмежаванасць, проста перастала баяцца маральнай меншасці, сама цягнучыся да Бога. У выніку ў тых часы і быў адкрыты універсальны і палітычны феномен, які назвалі дэмакратыяй.

Пасля эпохі Адраджэння настала эпоха Асветы, калі аб'ектыўныя веды пачалі пранікаць у шырокія народныя масы і, згодна з чалавечай прыродай, — адрывацца ад сваёй першакрыніцы — Богага Адкрыцця. Гэта каштавала свету марксізму-камунізму ды ніцшэанству-фашызму. Як вядома, аб'ектыўнаму ў гэтым свеце супрацьстаіць абсалютызация. Сёння дэман абсалютызацияі гуляе з дасягненнямі тэхнікі і інфарматыкі. Толькі ён не страшны людзям, шукаючым беззаганную крыніцу ведаў — менавіта Богае Адкрыццё. Мы лічым, што ўсвядамленне гэтага можа паказаць усю глыбіню рэчыва сённяшніх падзей і з цягам часу кампенсаваць страсці сексуальных і іншых рэвалюцый ды асляпленне дасягненнямі тэхналогіі. Старадаўнія казкі ясна і недвухсэнсоўна дэманструюць эпічны код, згодна з якім для чалавека, настойлівага ў добрых намаганнях, бяда становіцца набыткам вялікага вопыту і, урэшце, перамогай.

Вышэйшы Маральны Закон як псіхалагічнае шво дэмакратыі заканчваецца незямным, або трансэндэнтным, цудам, пачаткам якога з'яўляецца толькі сам Бог. (Ніхто не жыццядайны, як толькі Бог). Мы перакананы, што менавіта Вышэйшы маральны закон эмацыянальна аб'ядноўвае людзей усіх рас Зямлі, якія прыехалі ў Амерыку, робіць іх нацыяй, непараўнальна мацнейшай нават на фоне нацый Заходняй Еўропы.

У выглядзе механізма дэмакратыі, яго пастаяннага, перманентнага самаўдасканалення амерыкана-еўрапейская культура авалодала, вобразна кажучы, Полем Цудаў сацыялогіі, культуры, тэхналогіі, чым паволі ці міжволі зача роўвае і вядзе за сабой увесь астатні свет.

Прычына шматвяковай духоўнай перамогі Захаду ў тым, што маральна там кіруе анёльскай чысціні дух, з якога грамадскае меркаванне, пры ўсёй драме простага штодзённага жыцця, не губляе самага каштоўнага — спрадвечнай, арыгінальнай, незамутнёнай свабоды.

На Захадзе з часу Першага Прышэсця Ісуса сутнасцю грамадскага жыцця стала свядомае пераадоленне мнагабожжа і ідалапаклонства. Пераход духоўнага рэлігійнага зерня ў душэўную культурную глебу лічаць «культурным імпульсам Рыма», якога не атрымала праваслаўе Масквы ў час эпохі Адраджэння.

Паводле хрысціянскай схемы, паганскія багі не большыя, чым тых самыя анёлы. З агнём, сонцам, зямлёй і вадой трэба «сябраваць», а не маліцца на іх. І ў той жа час маліцца мусіць кожны маральна здаровы чалавек. Калі чалавек

не моліцца, не бывае ў такім стане свядома, то медытатыўнае (святое) месца ў чалавеку, якое, як кажучь, «пустым не бывае», запаўняецца жарсцямі, страхамі. А нават пры адным станоўчым успаміне пра Бога мабілізуецца своеасаблівы ментальны карань чалавечай псіхікі — Святы Дух. Праз гэты цуд прыроды пры адпаведнай Веры ў Бога прыходзяць да нас Божыя адкрыцці (падобна азарэнням), становяцца зразумелымі Запаветы, складаюцца аб'ектыўныя веды, пішацца гісторыя. Лідэры дэмакратычных краін прама заяўляюць, што арыентуюцца на Біблію ў сваім палітычным выбары.

Такім чынам, спрадвечная свабода, азораная вышэйшымі — абсалютнымі, або аб'ектыўнымі ведамі аб рэальнасці і прыродзе чалавека, — гэта ёсць мэта і сутнасць дэмакратыі, якую ўбірае-ўсведамляе заходняя маральная большасць, аддзяляючыся гэтым выбарам ад маральнай меншасці (крымінальнікаў, марксістаў, фашыстаў, сексменшасцей і г. д.). Спрадвечная свабода аздараўляе сумленне, як незямны магніт цягне да аб'ектыўнай ісціны праз двухбаковы трансцэндэнтны мост здаровагасэнсу. Тут, мабыць, і ёсць прычына эвалюцыйных перамог ідэі дэмакратыі над ідэалагічнымі монстрамі, як камунізм і фашызм. Калісьці, у старыя часы, была інквізіцыя; заўтра, магчыма, монстрам будзе абсалютызацыя віртуальнай рэальнасці.

Заглыбленасць у містыку яшчэ вельмі характэрна і для нашага беларускага народа. Пра гэта сведчыць, напрыклад, песеннасць, паэзія, у якой «катарсісам», ачышчаючым душу, дэкларуецца яднанне з зямлёй, дрэвам або з ідэяй «чалавек — пылінка ў свеце». Такого роду маральны фон жыцця дэкларуецца як адзіна нацыянальны, традыцыйны, сапраўды беларускі, у той час як заходнія адпаведнікі гэтаму яднаюць чалавека з сістэмай душэўных каардынат, якія даюць згаданую бязмежную незамутнёную свабоду як фантазіі, так і дзеянню, а прасцей — кожны там можа ўзяць для сваёй сацыялізацыі столькі, колькі зможа.

«Хто навучае кашчунніка — набудзе сабе няслаўе» (*Біблія. Прыпавесці Саламона*). Згодна з гэтай мудрасцю і ў нас трэба ініцыіраваць, ажыўляць замардаваную шматвяковым расійскім, а затым камуністычным тэрорам разважлівасць. Трэба шукаць небывалае раней паразуменне паміж людзьмі з так званай пазітыўнай ментальнай устаноўкай, якія, усвядоміўшы сябе, несумненна стануць маральнай большасцю беларускага народа. Наша святая задача не рэвалюцыйным, а эвалюцыйным натуральным шляхам урэшце ўзброіцца агульначалавечымі паняццямі добра і зла. Пасля рэзка адмоўнай рэакцыі вялікай часткі беларусаў на спробы аднавіць Саюз, уціскаць родную мову, ясна, што прыйшоў час, калі ў нашы дзверы стукаецца новы лад жыцця. Хочацца, каб гэта была дэмакратыя. Хочацца, каб, вобразна кажучы, жыццё, нібы вада, знайшло маляўнічае рэчыва паміж берагоў-краінасцей: левага (камунізму) і правага (фашызму); каб рэчка нашага жыцця не замутнялася, не спынялася.

А дакладна кажучы, беларуская маральная большасць пасля першага ментальнага экзамена — адмаўлення камунізму — мае здаць наступны: са сваім усведамленнем перспектывы на дзяржаўным узроўні не дапусціць дыктатуры.

Каб гэта адбывалася найбольш мякка, без вайны, нам трэба намацаць саму сутнасць дэмакратычных паняццяў як закончаную на пэўным узроўні сістэму беларускага светапогляду. Каб гэтага ўзроўню дасягнуць, не трэба выдзяляць адну з трох асноўных сфер: эканоміку, палітыку або культуру як апорную. Важна не забывацца, што жыццё пачынаецца, калі людзі ўспрымаюць і робяць палітыку, культуру і эканоміку як сродак дасягнення мэты — гуманізму, духоўнасці, ладу максімальна магчымай справядлівасці на гэты час.

Новы для беларусаў прадметны свет, узровень жыцця — гэта, па прыкметах час, калі мы ўбачым у самых цывілізаваных краінах Захаду такую ж самую маральную большасць у барацьбе за тое ж, што і мы, калі мы адчуем суперажыванне і сваю салідарнасць з імі. Калі мы, такім чынам, інтэлектуальна арганізуемся, падтрымаем адзін аднаго, — наша гаспадарства стане здольным функцыянараваць і прадудыраваць нароўні з усім заходнім светам.

Можна згадаць тут нашы асноўныя праблемы: славянская самаізаляцыя, бездухоўнасць і боязь новага, псіхалагічны і моўны бар'ер з Захадам, рэлігійная наіўнасць і павярхоўнасць, адсутнасць сусветна прызнаных нацыянальных прарокаў, якія, як вядома, стаяць на псіхалагічнай варце цывілізаваных культур.

Замест таго, каб працаваць 8 гадзін, а потым культурна, плённа бавіць час, мы топімся ў рабоце дома, у «градках-сотках» і п'ём.

На шчасце, мы ўжо перахварэлі на ўсе ідэалагічныя хваробы, якія «падсеяў» нам «старэйшы брат», прайшлі ўсе шляхі супольнага гаспадарання і з Расіяй, і з Польшчай, усе тупікі «асаблівага славянскага жыцця». Хоць гэта і няміла, але мы мусім праглынуць горкую пілюлю пазітыўнай крытыкі за незгуртаванасць перад імперыяй, за анархію пасля камунізму, за супольную разгубленасць ды амаральнасць. Бо дэмакратыя — гэта якраз маральнасць з моцным механізмам самаўдасканалення, а не сужыццё з амаральнай меншасцю, як спрошчана некаторыя ў нас думаюць.

Пасля генацыду з боку Расійскай імперыі, пасля камуністычных эксперыментаў над самой Божай прыродай чалавека мы, беларусы, можам ганарыцца сваім паходжаннем, сваім краем — цэнтрам Еўропы.

Каб канчаткова пазбавіцца ўлады ілзозій, трэба ўрэшце прызнаць, што ў прыродзе проста не існуе таго лёгкага ды даступнага ўсім жыцця, якога, нагледзеўшыся на адладжаны Захад, наіўна хацелі Ленін і ўсе бязбожныя авантурысты.

Паслярэнесансны Захад адладжаны нябачным для атэістаў Законам, як нябачныя высновы хрысціянства для язычнікаў.

Мінскія пратэстанты-пяцідзсятнікі па-хрысціянску напамінаюць: «Трэба ў матэрыяльным жыцці быць святым...» А Ісус Хрыстос становіцца больш зразумелым, калі кажа: «Будзьце дасканалыя, як дасканалы ваш Айцец Нябесны...». У якой сістэме каардынат стаяць такія дзіўныя паняцці? Якім «золатам» дыхае магчымая святасць грэшнага чалавека? Супраць якіх аб'ектаў ведаў і паняццяў ваюе ўжо вякі дэманічная ды камуністычная вучонасць? Тут і трэба прыгадаць цэлы прыгожы комплекс, у які ўвайсці можа, нават абавязаны, кожны чалавек. Назавём яго Вышэйшым Маральным законам, дзе заветы Бібліі, быццам кропкі апоры ў духоўным небе, быццам крынічкі ачышчаюць чалавека да таго пачуцця веры ў Бога, якое пацвярджаецца Божым Адкрыццём. Такім чынам і складаюцца найвышэйшыя, аб'ектыўныя веды пра наваколле, пішуцца кнігі, падобныя Бібліі. Адсюль менавіта мы чакаем беларускіх Прарокаў у самых розных накірунках жыцця.

КАМУНІКАТ.С